

**SMJERNICE ZA PREPOZNAVANJE SOCIJALNO
ISKLJUČENIH KATEGORIJA
DJECE U BOSNI I HERCEGOVINI**

MEĐUNARODNI IZVORI PRAVA

Izdavač:

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH

Lektori:

Alma Deverović-Ešpek

Produkcija:

FLAX, d.o.o.

Tiraž:

50 primjeraka

Sarajevo, 2012. god.

Ova publikacija je štampana uz pomoć Evropske unije i UNICEF ured za BiH u okviru projekta „Jačanje sistema socijalne zaštite i inkluzije djece u Bosni i Hercegovini“ (SPIS). Sadržaj ove publikacije ni u kom slučaju ne predstavlja stanovišta Evropske unije ni UNICEF-a.

Sadržaj

I. UVOD	5
II. NAMJENA SMJERNICA	7
III. METODOLOGIJA IZRADE	9
IV. POLAZNI OSNOV ZA SMJERNICE	11
4.1. Definicija djeteta.....	11
4.2. Obaveza osiguravanja razvojnih potreba djece u različitim sektorima zaštite u BiH	12
V. SMJERNICE- OSNOVE ZA DEFINISANJE INDIKATORA	15
5.1 Pojmovno prepoznavanje socijalne isključenosti /uključenosti	15
5.2 Interdisciplinarni pristup problemu socijalne uključenosti	15
5.4. Višedimenzionalnost indikatora	18
VI. OPĆE SMJERNICE ZA SEKTORSKE INDIKATORE	19
6.1. Isključena djeca	20
6.2. Djeca pod rizikom od isključenosti	20
VII. OPĆI POKAZATELJI O POLITIKAMA ZA DJECU BOSNE I HERCEGOVINE.....	31
VIII. DEFINICIJE, IZRAZI I TERMINI KORIŠTENI U OKVIRU SMJERNICA.....	33
IX. DODACI.....	34

Kao članica Ujedinjenih naroda, Bosna i Hercegovina je preuzela u svoj pravni poredak, u skladu sa Ustavom BiH¹, više međunarodnih izvora koji se odnose na zaštitu djece, kao što su:

- Konvenciju o pravima djeteta ("Službeni list RBiH", broj 25/93- Međunarodni ugovori),
- Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječijoj prostituciji i pornografiji, koji se primjenjuje na osnovu Odluke o ratifikaciji ("Službeni glasnik BiH", broj 5/02- Međunarodni ugovori),
- Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o učešću djece u oružanim sukobima ("Službeni glasnik BiH", broj 5/02- Međunarodni ugovori),
- Protokola za sprečavanje, zaustavljanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i djecom, kojim se dopunjuje konvencija UN-a protiv transnacionalnog organiziranog kriminala ("Službeni glasnik BiH" br. 3/02- Međunarodni ugovori),
- Evropske konvencije o obeštećenju žrtava krivičnih djela nasilja ("Službeni glasnik BiH", broj 4/05 - Međunarodni ugovori), primjenjuje se od 14. 4. 2005. godine,
- Konvencije o ukidanju svih oblika diskriminacije žena ("Službeni list R BiH", broj 25/93),
- Evropske konvencije za prevenciju torture, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, koja je stupila na snagu 1. 11. 2002. godine i
- Konvencije o zabrani i trenutnoj akciji na eliminaciji najtežih oblika rada djece br. C 182 ("Službeni glasnik BiH" broj 3/01- Međunarodni ugovori).

Na osnovu člana 44. Konvencije o pravima djeteta i njenim fakultativnim protokolima, a u svrhu prikupljanja podataka o djeci u Bosni i Hercegovini, radi ispunjavanja međunarodnih obaveza i izvještavanja, i u skladu sa članom 12. Zakona o ministarstvima i drugim organima uprave Bosne i Hercegovine, ministar za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine donio je:

SMJERNICE ZA PREPOZNAVANJE SOCIJALNO ISKLJUČENIH KATEGORIJA DJECE U BOSNI I HERCEGOVINI

I. UVOD

Smjernice za prepoznavanje socijalno isključenih kategorija djece u Bosni i Hercegovini (u daljem tekstu: Smjernice) pripremljene su u cilju uspostavljanja redovnog praćenja stepena socijalne isključenosti (uključenosti) djece, posebno radi unapređenja procesa intersektorske saradnje institucija i organizacija nadležnih za brigu o djeci u Bosni i Hercegovini. Izradom ovih Smjernica namjeravamo poboljšati ispunjenje međunarodnih obaveza Bosne i Hercegovine u sektoru socijalne zaštite djece, ali i u svim drugim relevantnim oblastima koje se odnose na uspostavljanje adekvatnih kapaciteta za zaštitu i dobrobit djece uopće.

Jedan od osnovnih razloga za izradu ovog dokumenta bili su i trenutni pokazatelji o pojavi socijalne isključenosti djece i društvenoj reakciji na tu pojavu u Bosni i Hercegovini. Pokazatelji su prikupljeni i analizirani u okviru programa „Jačanje sistema socijalne zaštite i inkluzije djece u Bosni i Hercegovini“ (u daljem tekstu: SPIS program) kojeg zajednički provode nadležna ministarstva u BiH, u saradnji sa Uredom dječijeg fonda Ujedinjenih naroda (UNICEF) u Bosni i Hercegovini.²

Pored pokazatelja prikupljenih u okviru SPIS programa korišteni su materijali koji šire izlažu iskustva stručnjaka koji rade sa djecom (izvori podataka: izvještaji, analize nadležnih institucija, nevladinih i međunarodnih organizacija), a u kojima se ukazuje na određene probleme i nedostatke u praksi koji umanjuju efikasnost nadležnih službi, te negativno utječu na kvalitet zaštite djece. Većina analiza iz vladinog, ali

¹ Aneks I Ustava BiH, tačka 12

² SPIS program (Social Protection and Inclusion Systems) je višegodišnji, interdisciplinarni program unapređenja sistema socijalne zaštite Bosne i Hercegovine na svim nivoima vlasti jačanjem programskog okvira i kapaciteta za socijalnu zaštitu i inkluziju djece kojima raspolažu pružatelji socijalnih usluga, sa posebnim naglaskom na primjeni pristupa zasnovanog na potrebama i ljudskim pravima. SPIS program, u partnerstvu, implementiraju UNICEF, Ministarstvo civilnih poslova BiH, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite RS, Federalno ministarstvo rada i socijalne politike, Ministarstvo prosvjete i kulture RS, Federalno ministarstvo zdravstva, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, Direkcija za ekonomsko planiranje BiH, Vlada Distrikta Brčko, te specijalizirane NVO.

i nevladinog sektora, ukazuje da nadležni službenici i profesionalci nemaju dovoljno saznanja i podataka o problemu socijalne isključenosti djece, te da u praksi ne primjenjuju standardizirane modele praćenja i identifikacije ovih kategorija djece.

Uopćeno gledano, ocjenjeno je da je slaba povezanost i saradnja pojedinih sistema, ustanova i organizacija koje imaju ulogu i odgovornost društvene brige o djeci u Bosni i Hercegovini.

Smjernice su, radi toga, praktično namjenjene strukturama socijalne zaštite, obrazovanja i zdravstva, policije i pravosuđa kako bi profesionalci iz ovih oblasti dobili dodatne informacije o pojavi i problemu socijalne isključenosti djece u Bosni i Hercegovini, odnosno korisne smjernice u svrhu izgradnje modela systemske saradnje, čime bi se olakšalo prepoznavanje **socijalno isključene, tj. ugrožene djece**.

U pravnom smislu, osnovno polazište za izradu Smjernica pronalazimo u najvažnijem **pravu djeteta, „pravo na život i razvoj“**. Sa druge strane, polazimo od negativnih pojava, od toga da svi oblici zloupotreba, nasilja, zlostavljanja ili zanemarivanja djece, stvarno i praktično, višestruko ugrožavaju ili narušavaju fizički i lični integritet djeteta i onemogućavaju optimalni razvoj, te povređuju osnovna **ljudska prava djeteta**, te činjenice da ukoliko država ne uspostavi **adekvatan sistem za prepoznavanje socijalno isključene, tj. ugrožene djece** ne može adekvatno djelovati u cilju njihove zaštite.

U praktičnom smislu, polazimo od toga da zaštita prava djece podrazumijeva, **raznovrsne društvene aktivnosti usmjerene na sprečavanje svih negativnih pojava**, kao i organizovanje i neposredno provođenje zaštitnih intervencija u konkretnim slučajevima postojanja bilo kojeg oblika socijalne isključenosti djece.

Kao polaznu osnovu također smo uzeli činjenicu da socijalna isključenost djece jeste pojava na koju utječu složeni socijalni, društveni, kulturološki i ekonomski faktori. Socijalna isključenost je fenomenološki raznovrsna i proizvodi kompleksne posljedice koje se **moгу i trebaju mjeriti**.

Sve navedeno nas opredjeljuje da utvrdimo osnovne indikatore socijalne isključenosti, te usvojimo planove i programe za različite aktivnosti koje uključuju definisanje indikatora socijalne uključenosti kako bi se u Bosni i Hercegovini okvirno **kreirao način praćenja stepena zaštite dječijih ljudskih prava**, odnosno elementi za provođenje **reformе sistema socijalne zaštite djece i njihovih porodica** u Bosni i Hercegovini, generalno i praktično, na nivou entiteta i Brčko distrikta BiH.

Smjernicama zagovaramo višestruku i diferenciranu društvenu reakciju. Ovaj pristup je zasnovan na činjenici da dobar sistem zaštite djece treba da obuhvati:

- različite nivoe prevencije,
- otkrivanje (prepoznavanje) i ispitivanje slučajeva socijalne isključenosti,
- te poduzimanje adekvatnih mjera za njeno prevladavanje i uključivanje djeteta u društvene tokove u skladu sa njegovim potrebama.

U tom smislu, sistem uključivanja djeteta baziran je na aktivnostima više institucionalnih sistema kao što su: obrazovanje, zdravstvo, socijalna zaštita, policija i pravosuđe i dr. ³

³ U ovom materijalu se nismo bavili dodatnim sistemima koji tretiraju djecu.

II. NAMJENA SMJERNICA

Ovim Smjernicama naglašavamo potrebu realizacije sljedećih aktivnosti:

a) Uvođenje redovnog praćenja socijalne (isključenosti), tj. uključenosti u zemljama koje nisu članice EU, kao što je Bosna i Hercegovina.

Stvaranje uvjeta za jedinstveno praćenje socijalno isključenih kategorija djece u Bosni i Hercegovini i osnova za kreiranje sistema praćenja koji se lahko može uskladiti sa evropskim okvirom. U odnosu na identificirane potrebe i zatečeno stanje u Bosni i Hercegovini, već dugo postoji potreba za definisanjem **osnovnog okvira za prepoznavanje i identifikovanje okvirnih indikatora za djecu**, kao i za ostale socijalno isključene kategorije u BiH, zasnovanom na Otvorenom metodu koordinacije (OMK) utvrđenom u zemljama Evropske unije.

b) Unapređenje intersektorske saradnje za dobrobit djece u BiH predstavlja ključnu aktivnost koju su obavezne osigurati sve zemlje u skladu sa evropskim dokumentom nazvanim „Evropa po mjeri djeteta“, a posebno sa Konvencijom o pravima djeteta, ali i sa drugim međunarodnim izvorima.

Definisanje osnovnih i okvirnih elemenata za razvoj i unapređenje saradnje nadležnih institucija za zaštitu djece je neophodna aktivnost koju je potrebno što prije završiti u Bosni i Hercegovini. Iako u Bosni i Hercegovini već postoje određeni oblici saradnje (kroz zajednička statistička istraživanja, koja provode tijela nadležna za statistička istraživanja i slično, te kroz saradnju institucija na nivou BiH i entiteta), jasno je uočeno da u postojećim sistemima treba osigurati *bolju, održivu i kontinuiranu razmjenu informacija zasnovanu na utvrđenim okvirima i procedurama kako bi se unaprijedio sistem prepoznavanja socijalno isključenih kategorija djece u različitim sektorima zaštite djece* u Bosni i Hercegovini, kao što su:

- zdravstvena zaštita,
- socijalna zaštita,
- obrazovanje, predškolsko, osnovno, srednje i visoko,
- policija i pravosuđe.

U cilju prikupljanja informacija, radi ispunjavanja međunarodnih obaveza i izvještavanja prema nadležnom Komitetu, u okviru Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH bit će sačinjen poseban upitnik zasnovan na utvrđenim okvirima za prepoznavanje socijalno isključenih kategorija djece u Bosni i Hercegovini i ovim Smjernicama, na osnovu kojih će izvještavati svi sektori zaštite djece na nižim nivoima vlasti u Bosni i Hercegovini, te ga dostavljati MLJPI.

c) Obaveza ispunjavanja međunarodnih obaveza koje se odnose na zaštitu djece

Bosna i Hercegovina je dužna primjenjivati međunarodno pravo po osnovu članstva u Organizaciji Ujedinjenih naroda (OUN ili UN- izvori) i članstva u Vijeću Evrope, te po osnovu obaveza nastalih u skladu sa odlukom za članstvo u Evropskoj uniji, tj. evropske pravne izvore nastale unutar Evropske unije koji su uspostavile zemlje članice Evropske unije, poznatiji kao EU izvori ili *acquis communautaire*.⁴ Bosna i Hercegovina, kao i ostale zemlje članice i potpisnice, u pogledu obaveza koje su utvrđene u okviru međunarodnih izvora prava (konvencija, protokola, ugovora, paktova i dr.), obavezuje se da ispuni tri uvjeta, a to su:

- osiguranje administrativnih i drugih mjera u cilju implementacije ratificiranih konvencija protokola i ugovora;
- da svoje nacionalno zakonodavstvo uskladi sa svim prihvaćenim međunarodnim standardima u svim oblastima koje tretiraju ratificirane konvencije, protokoli i ugovori;
- zatim da preduzmu sve druge odgovarajuće mjere za implementaciju ratificiranih konvencija, protokola i ugovora.

⁴ *Acquis communautaire*: naziv koji se odnosi na cjelokupno dosad akumulirano pravo EU, odnosno na skup pravnih normi i odluka koje obavezuju sve zemlje članice unutar Evropske unije. Svaka država koja želi pristupiti u članstvo EU mora prihvatiti osnivačke ugovore i druge sadržaje izvedene iz ugovora i uskladiti svoje zakonodavstvo s pravnom stečevinom EU.

d) Osiguravanje praktične primjene osnovnih načela sadržanih u međunarodnim izvorima

Konvencije, protokoli i međunarodni ugovori predstavljaju univerzalni pravni mehanizam za ujednačavanje pravne prakse zemalja članica Vijeća Evrope, Evropske unije i Ujedinjenih naroda, a zbog čega su i u oblasti zaštite djece nezamjenjiv pravni izvor.

Kao najvažniji izvor za izradu ovih Smjernica uzeli smo Konvenciju o pravima djeteta iz 1989. godine u kojoj se govori, prije svega, o obavezama odraslih u odnosu prema djetetu, kao i o obavezama nadležnih državnih institucija u pogledu zaštite djeteta. To je prvi dokument u kojemu se djetetu pristupa kao subjektu s pravima, a ne samo kao osobi koja treba posebnu zaštitu.

Zbog toga je Odbor za prava djeteta UN-a identificirao četiri opća načela na kojima se temelje sva prava sadržana u Konvenciji o pravima djeteta koja preuzimamo kao temeljna načela Smjernica:

Načelo nediskriminacije;

- Djeca imaju pravo na život i razvoj u svim vidovima života, uključujući fizički, emotivni, psihosocijalni, kognitivni, društveni i kulturni razvoj;
- Pri donošenju svih odluka ili izvršenju postupaka koji utječu na dijete, ili na djecu kao grupu, najvažnije mora biti dobrobit djeteta. To se odnosi kako na odluke koje donose vladina, upravna ili zakonodavna tijela, tako i na odluke koje donosi porodica;
- Djeci se mora omogućiti da aktivno sudjeluju u rješavanju svih pitanja koja utječu na njihov život i dopustiti im slobodu izražavanja mišljenja.

Pored osnovnih načela, uzeli smo, generalno, u obzir da su u Lisabonu, marta 2000. godine, zemlje članice EU potvrdile svoju posvećenost “**odlučnom djelovanju u pravcu iskorjenjivanja siromaštva do 2010. godine**”⁵, što je također opredjeljenje svih nivoa vlasti u Bosni i Hercegovini, zbog čega trebamo iskoristiti već stečena iskustva evropskih zemalja u ovoj oblasti.

U skladu sa ovim, svaka zemlja članica EU obavezala se da će izraditi svoj **Plan akcije društvene uključenosti**. Do sada su u tri navrata pripremljeni izvještaji o primjeni definisanih planova akcije: 2001-2003, 2003-2006 i 2006-2008. godine. Zemlje članice EU postigle su dogovor o izradi **Nacionalnih planova akcije (NPA)** društvene uključenosti, kao važnom instrumentu Lisabonske strategije ekonomskog rasta i zapošljavanja, sa ciljem praćenja zemalja članica u borbi protiv siromaštva i poboljšanja društvene kohezije. Korištenjem **Otvorenog metoda koordinacije (OMK)**, zemlje članice definisale su tri sveobuhvatna cilja koja procesi socijalne zaštite i društvene uključenosti treba da promovišu:

- Socijalna kohezija, jednakost muškaraca i žena i jednake mogućnosti za sve kroz adekvatne, pristupačne, finansijski održive, prilagodljive i efikasne sisteme socijalne zaštite i politiku društvene uključenosti;
- Djelotvorna i međusobna interakcija između lisabonskih ciljeva, većeg ekonomskog rasta, većeg broja i kvalitetnijih poslova i veće socijalne kohezije;
- Dobro upravljanje, transparentnost i uključivanje zainteresovanih strana u izradi, primjeni i praćenju politika⁶.

Dakle, u svrhu usaglašavanja Smjernica govorimo o LAKEN INDIKATORIMA koji definišu skup od 18 statističkih pokazatelja socijalne isključenosti, kao okvir za praćenje stanja na nivou zemalja EU u četiri važne dimenzije: **finansijsko siromaštvo, zaposlenost, zdravlje i obrazovanje**.

Uvođenjem sistematskog praćenja socijalne isključenosti u zemljama koje nisu članice EU, kao što je Bosna i Hercegovina, dat će osnovu za izradu **Zajedničkog memoranduma o socijalnom uključivanju (Joint Memorandum on Social Inclusion –JIM)**.

⁵ *Implementation and Update on 2003-2005 NAPs/inclusion and Update Reports on 2004-2006 NAPs/inclusion.*

⁶ *Ibid.*

Potrebno je posebno naglasiti da je osnovna uloga ovog dokumenta da pripremi zemlju kandidata za njeno puno učešće u *Otvorenom metodu koordinacije za socijalnu zaštitu i socijalnu inkluziju*, njeno pristupanje EU, kreiranje sistema za imenovanje glavnih izazova koji se odnose na borbu protiv siromaštva i socijalne isključenosti, prikaz glavnih strateških mjera koje se preduzimaju kako bi se zajednički ciljevi EU preveli u nacionalne politike, identifikovanje ključnih strateških problema za praćenje i procjenu stanja, u ovom slučaju u oblasti zaštite djece u Bosni i Hercegovini.

Zaključujemo da nacionalna metodologija praćenja treba istovremeno da osigura uporedivost osnovnih pokazatelja stanja socijalne uključenosti u državi sa stanjem u zemljama članicama EU i zemljama koje su u procesu pristupanja EU.

U kontekstu navedenih obaveza u Bosni i Hercegovini neophodno je, kada govorimo o politikama prema djeci, da se radi preduzimanja efikasnijih mjera poboljšanja socijalne uključenosti djece u Bosni i Hercegovini povežu naše aktivnosti sa već donesenim i novim razvojnim strategijama u Bosni i Hercegovini i definiše minimum aktivnosti u najboljem interesu djece u Bosni i Hercegovini.

III. METODOLOGIJA IZRADE

U svrhu izrade ovih Smjernica korišteni su međunarodnopravni izvori i bh. zakoni koji se odnose na prava djece.⁷

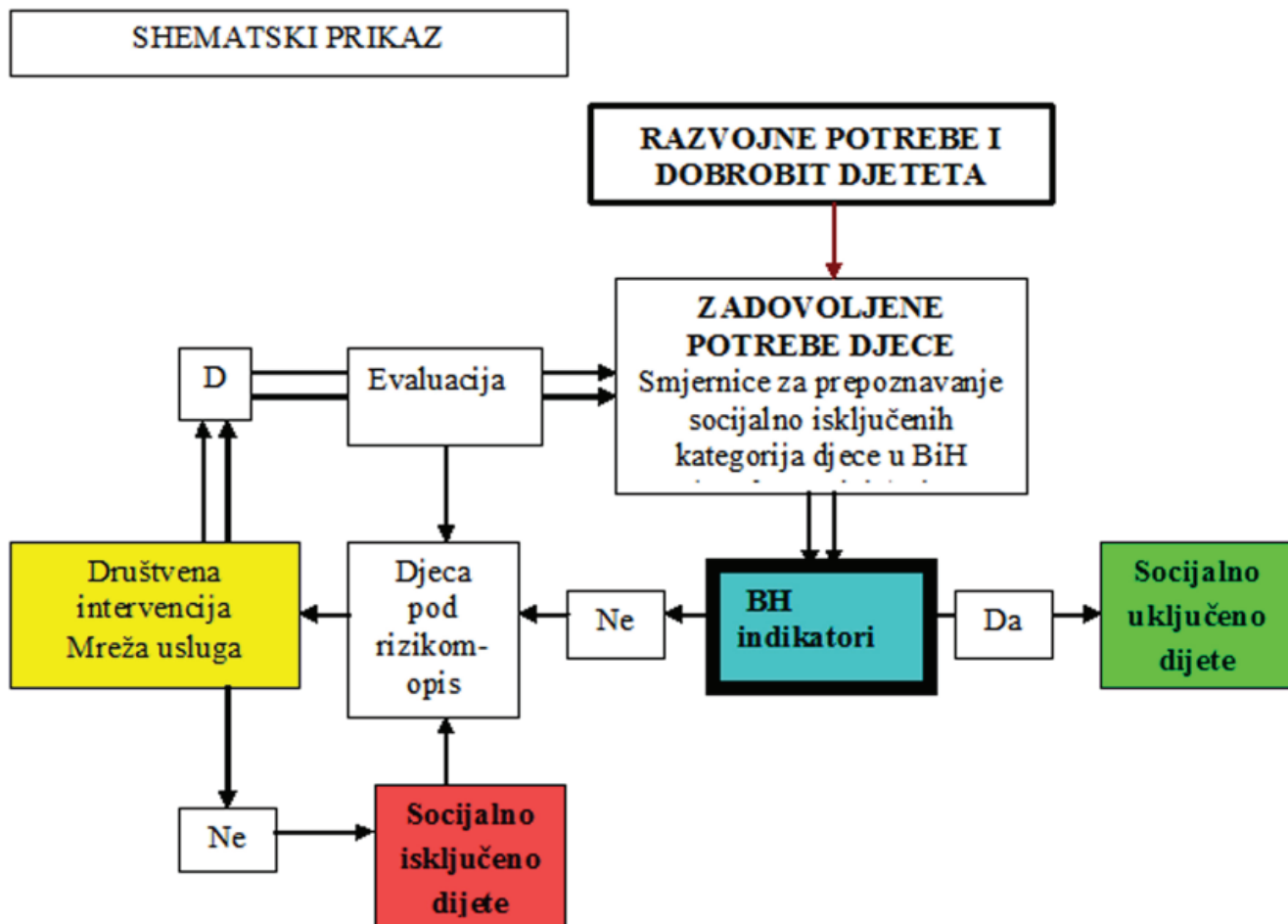
Različite indikatore socijalne isključenosti razdvojili smo prema sektorima zaštite, kako je to utvrđeno u okviru Konvencije o pravima djeteta UN, koja obavezuje zemlje članice da osiguraju adekvatnu *socijalnu i porodičnopravnu zaštitu, zdravstvenu zaštitu, zadovoljenje obrazovnih potreba, građanska prava i sve druge posebne oblike zaštite djeteta*.

Osnovni oblici zaštite djece predloženi su za okvirni i usmjeravajući standard koji se dijeli na: opće indikatore relevantne za BiH, te posebne, odnosno sektorske indikatore relevantne za sadašnje stanje u oblasti zaštite djece u Bosni i Hercegovini.

Ovim dokumentom promoviramo pristup koji se primarno zasniva na sistemu praćenja razvojnih potreba djece, pristupu razvijenom na osnovu indikatora definisanih na osnovu međunarodnih standarda i bh. zakona.

Kako bi se olakšala primjena Smjernica, kreiran je shematski prikaz koji definira pravce zajedničkog djelovanja nadležnih institucija koje su odgovorne za osiguravanje zaštite djece u Bosni i Hercegovini.

⁷ U dodatku ovog dokumenta nabrojani su svi korišteni međunarodni izvori i bh. zakoni

*U skladu sa definisanom SHEMOM, analizom najvažnijih pitanja vezanih za prava, obim i kvalitet zaštite djece u Bosni i Hercegovini, obrazložen je dvosmjerni pristup (dvosmjerni **indikatori**) u cilju lakšeg prepoznavanja socijalno isključene/uključene djece.*

Ovim Smjernicama predlaže se primjena *Otvorenog metoda koordinacije (OMK)* za mjerenje stanja u oblasti zaštite djece korištenjem minimalanog broja indikatora *od strane* nadležne institucije i profesionalca kako bi se na zajedničkim osnovama prepoznale socijalno isključene grupe djece, što ne isključuje obavezu profesionalaca da koriste mnoštvo drugih pokazatelja u najboljem interesu djeteta.

IV. POLAZNI OSNOV ZA SMJERNICE

4.1. Definicija djeteta

U duhu Konvencije o pravima djeteta bitno je naglasiti da se djetetom smatra osoba od rođenja do zakonskog punoljetstva (do navršene 18. godine života). Konvencija o pravima djeteta definira dijete kao svaku osobu „mlađu od 18 godina, osim ako se zakonom koji se primjenjuje na dijete granica punoljetstva ne odredi drugačije“.

U kontekstu socijalno isključenih grupa djece i djece pod rizikom važno je napomenuti da Konvencija o pravima djeteta obavezuje države potpisnice da priznaju pravo svakog djeteta na standard života koji je adekvatan za fizički, psihički, duhovni, moralni i društveni razvoj djeteta.⁸ Iako je u BiH, na svim nivoima i administrativnim jedinicama u proteklom periodu usvojen veći broj zakona čiji je cilj osiguravanje bolje implementacije Konvencije o zaštiti djeteta, ipak, Komitet o pravima djeteta je izrazio evidentnu zabrinutost u vezi s tim da specifična politička i administrativna struktura BiH može predstavljati prepreku izradi i implementaciji kohezionih državnih politika, te sveobuhvatnih i usklađenih zakona koji bi bili u punoj saglasnosti sa načelima i odredbama Konvencije. Zbog toga je Komitet preporučio da BiH *“nastavi ulagati napore u cilju osiguravanja jedinstvene primjene načela i odredaba Konvencije u cijeloj zemlji i da ubrza proces usvajanja zakona koji se trenutno nalaze u fazi provjere.”*⁹

U zakonodavstvu Bosne i Hercegovine, koje raznim zakonima u različitim administrativnim jedinicama slično definiše, odnosi se i omogućava ostvarivanja prava, možemo reći da je zajedničko na cijelom teritoriju BiH da se osoba mlađa od 14 godina smatra djetetom, te da je osoba sa navršenih 18 godina punoljetna.¹⁰

U pogledu krivičnog zakonodavstva, odredbama Krivičnog zakona BiH, Krivičnog zakona F BiH i Krivičnog zakona Brčko distrikta, dijete je osoba koja nije navršila 14 godina, a maloljetnik osoba koja nije navršila 18 godina. Krivični zakon RS ne sadrži definiciju djeteta i maloljetnika, ali propisuje da se prema maloljetniku koji u vrijeme izvršenja krivičnog djela nije navršio 14 godina života (dijete) ne mogu primijeniti krivične sankcije. Krivično-procesno zakonodavstvo definiše postojanje krivične odgovornosti maloljetnika ukoliko je u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršio 14 godina (BiH, F BiH, RS, BD).

Porodično zakonodavstvo (BiH, F BiH, RS, BD) na sličan način navodi da se punoljetstvo stječe sa navršenih 18 godina života, kada osoba stječe i poslovnu sposobnost koja se može steći i ranije: sklapanjem braka ili ako je maloljetna osoba starija od 16 godina postala roditelj, o čemu odlučuje sud u vanparničnom postupku, uzimajući u obzir njenu duševnu zrelost.

U pogledu zakonodavstva o socijalnoj zaštiti, Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom F BiH definiše dijete kao osobu do 18 godina života. Zakon o socijalnoj zaštiti RS i Zakon o socijalnoj zaštiti BD BiH ne definiše pojam djeteta niti maloljetnika u smislu njegove životne dobi, nego samo kategoriju maloljetnika koja ima određena prava (npr. maloljetnik bez roditeljskog staranja ili odgojno zanemaren maloljetnik).

Zakonodavstvo o zdravstvenom osiguranju u Bosni i Hercegovini je regulisano na nivou entiteta i Distrikta: Zakon o zdravstvenom osiguranju F BiH ne definiše pojam djeteta nego samo osiguranika. Osiguranik može biti dijete koje je navršilo 15 godina života, odnosno stariji maloljetnik do 18 godina života, a nije završio osnovno školovanje ili se po završetku osnovnog školovanja nije zaposlio, pod uvjetom da se prijavio Zavodu za zapošljavanje. Osiguranik je i dijete od rođenja, kao i djeca za vrijeme redovnog školovanja u osnovnim i srednjim školama, odnosno tokom studiranja na višim i visokim školama i fakultetima koji su državljani BiH sa prebivalištem na teritoriji F BiH, a nisu zdravstveno osigurani kao članovi porodice osiguranika, ali najduže do 26. godine života. Zakon o zdravstvenom osiguranju RS daje izričitu definiciju djeteta. Zakon sadrži odred-

⁸ Vidi: Priručnik: "Ljudska prava za socijalne radnike u teoriji i praksi", OSCE BiH

⁹ CRC/C/15/Add.260, Zaključna razmatranja Komiteta o pravima djeteta

¹⁰ Vidi: Krinić Zita, Lj. i drugi, *Analiza usklađenosti zakonodavstva BiH sa konvencijom o pravima djeteta, Institucija omudsmena BiH i Save the Children Norway, Sarajevo 2009., str. 9-23*

bu prema kojoj članovi uže porodice osiguranika imaju pravo na zdravstvenu zaštitu, ako ispunjavaju uvjete iz Zakona, odnosno ako su djeca na redovnom školovanju starosti od 15. do 26. godine života ili duže, za vrijeme provedeno na liječenju. Na identičan način, kao u F BiH, u Zakonu o zdravstvenom osiguranju BD BiH regulisana su prava djeteta na zdravstveno osiguranje kao člana porodice osiguranika, ukoliko se dijete nalazi na redovnom školovanju.

U oblasti obrazovanja, Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH propisuje da je dijete svaka osoba do navršene 18. godine života. Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju RS i Zakon o obrazovanju u osnovnim i srednjim školama BD BiH ne definišu pojam djeteta kako to definiše Konvencija o pravima djeteta, ali definišu životnu dob do koje traje osnovno obrazovanje. Kantonalni propisi u F BiH slično regulišu ovu oblast.

Radno zakonodavstvo u BiH ne sadrži definiciju djeteta, međutim propisuje starosnu dob za zaključenje ugovora o radu. Tako prema Zakonu o radu RS ugovor o radu ne može zaključiti osoba koja nije navršila 15 godina života i koja nema opću zdravstvenu sposobnost. Zakon o radu BD BiH zabranjuje zaključenje ugovora o radu sa osobom koja nije navršila 15 godina života i zabranjuje zapošljavanje maloljetnika ukoliko ovlaštene ljekar ili medicinska ustanova nisu izdali potvrdu o tjelesnoj i psihičkoj sposobnosti, te ukoliko jedan ili oba roditelja ili zakonski zastupnik nisu dali pristanak za njegovo zaposlenje. Zakon o radu F BiH propisuje da se ugovor o radu može zaključiti sa maloljetnom osobom starosti od 15 do 18 godina pod uvjetom da ovlaštene ljekar ili nadležna zdravstvena ustanova potvrdi opću zdravstvenu sposobnost maloljetnika za obavljanje tih poslova.¹¹

PRETHODNO JE POTREBNO RIJEŠITI OSNOVNA PITANJA KOJE SE ODNOSU NA DEFINICIJE DJETETA U ODNOSU NA NJEGOVU DOB I POTREBE U BOSANSKOHERCEGOVAČKOM ZAKONODAVSTVU

Bez obzira što je prema bh. zakonima djeci osigurano da uživaju određena prava, imaju i obaveze i odgovornosti kada steknu odgovarajuće uvjete (u odnosu na dob, pravo na rad, brak, roditeljstvo, krivična i prekršajna odgovornost, sloboda kretanja, zdravstvena i socijalna zaštita i dr). Potrebno je i ovu djecu, bez obzira na pomenuto, tretirati kao djecu pod rizikom ako su uočene određene okolnosti na osnovu kojih možemo identifikovati da se radi o potencijalno socijalno isključenoj djeci.

Ako uzmemo u obzir da je opredjeljenje Bosne i Hercegovine osiguranje podrške djeci, tj. svim osobama do 18. godine života, usmjeravamo našu pažnju na osnovna pitanja razvrstana prema sektorima zaštite.

4. 2. Obaveza osiguravanja razvojnih potreba djece u različitim sektorima zaštite u BiH

Osnovne razvojne potrebe djeteta u BiH osiguravaju se u okviru različitih sistema zaštite djece: zdravstvena zaštita, obrazovanje, socijalna zaštita i posebni oblici zaštite. U bh. kontekstu možemo mjeriti potrebe (uključenost) na osnovu kojih se istovremeno izvode indikatori isključenosti u okviru sljedećih sektora:

A - Zdravstvena zaštita

Zakonom je zdravstvena zaštita definisana kao sistem društvenih, grupnih i individualnih mjera, usluga i aktivnosti za očuvanje i unapređenje zdravlja, sprečavanje bolesti, rano otkrivanje bolesti, blagovremeno liječenje, te zdravstvenu njegu i rehabilitaciju, te primjenu zdravstvenih tehnologija. Usluge i aktivnosti zdravstvene zaštite su zasnovane na naučnim dokazima, a provode se na sljedećim načelima: **pristupačnosti, sigurnosti, pravičnosti, efikasnosti, sveobuhvatnosti, kontinuiranosti i stalnog unapređenja kvaliteta.**

Osiguravanje najvišeg mogućeg nivoa zdravlja za sve ljude proklamovano je kao opći cilj u Ustavu Svjetske zdravstvene organizacije, uključujući i osiguranje posebne zaštite i unapređenje zdravlja i blagostanja djeteta.

¹¹ Krunić Zita, Lj. i drugi, *Analiza usklađenosti zakonodavstva BiH sa Konvencijom o pravima djeteta, Institucija ombudsmena BiH i Save the Children Norway, Sarajevo 2009., str. 9-23*

Odredbe Konvencije UN o pravima djeteta (čl.24), kojima se djeci garantuje najviši mogući standard zdravlja i društvene zaštite, ugrađene su u entitetske zakone i zakone BD BiH. Obaveza država ugovornica je da posvete posebnu pažnju primarnoj zdravstvenoj zaštiti i prevenciji, zdravstvenom prosvjećivanju i smanjenju smrtnosti dojenčadi i djece, kako nijedno dijete ne bi bilo lišeno efikasne zdravstvene zaštite. U skladu sa definisanim osnovnim standardima u oblasti zdravstvene zaštite djece u BiH potrebno je primarno osigurati realizovanje sljedećih mjera:

- priznavanje djetetu prava na uživanje najvišeg mogućeg nivoa zdravlja i na olakšice u pogledu ozdravljenja i oporavka;
- osiguranje svakom djetetu prava pristupa zdravstvenim službama;
- smanjenje smrtnosti novorođenčadi i djece;
- pružanje potrebne zdravstvene pomoći i zdravstvene njege svakom djetetu, posebno jačanje primarne zdravstvene zaštite;
- suzbijanje bolesti i neuhranjenosti u okvirima primarne zdravstvene zaštite primjenom lako dostupne tehnologije, te osiguranjem odgovarajuće pravilne prehrane i pitke vode, imajući na umu opasnosti i rizike od zagađenosti okoliša;
- osiguranje prenatalne i postnatalne zdravstvene zaštite majki;
- poboljšanje mjera prevencije širenjem osnovnih spoznaja o dječijem zdravlju i prehrani, prednostima dojenja, ličnoj higijeni i čistoći okoliša, te sprečavanju nezgoda svim dijelovima zajednice, posebno roditeljima i djeci;
- razvoj preventivne zdravstvene zaštite, savjetovaništva za roditelje, te obrazovanja i službi za planiranje obitelji;
- suzbijanje i organičavanje tradicionalnih postupaka koji štete zdravlju djece.

B - Obrazovanje djece

Konvencija o pravima djeteta kao i Okvirni zakon (RS, F BiH i kantoni) o osnovnom i srednjem obrazovanju Bosne i Hercegovine propisuju da prava djeteta koja se odnose na obrazovanje, ispravna briga za dobrobit njegovog fizičkog i mentalnog zdravlja i sigurnost u školama i na svim mjestima gdje se obrazuje, imaju prvenstvo nad drugim pravima.

Cilj je da se u okviru sektora obrazovanja svakom djetetu, bez diskriminacije, osigura adekvatan odgoj i obrazovanje što se može opisati na sljedeći način:

- Osigurati dostupnost svim oblicima obrazovanja, uključujući i potrebe djece sa invaliditetom,
- Osigurati svakom djetetu besplatno osnovno obrazovanje, a po mogućnosti i srednje obrazovanje,
- Osigurati poštivanje kulturnog identiteta i jezika,
- Osigurati ravnopravnost spolova i etničkih, nacionalnih i vjerskih osobnosti,
- Osigurati slobodu mišljenja i izražavanja.

Pored obrazovnih potreba djeci je potrebno osigurati i odgovarajuće slobodno vrijeme, te kulturne aktivnosti tako da se osiguraju djeci prava na:

- Razvoj dječije ličnosti, talenta i mentalnih i fizičkih sposobnosti,
- Prava djeteta na odmor i rekreaciju.

C - Socijalna zaštita

Sistem socijalne zaštite osigurava javnu i solidarnu društvenu pomoć pojedincima i društvenim grupama kojima je ta pomoć najpotrebnija. U odnosu na druge dijelove sistema socijalne sigurnosti, socijalna zaštita bi trebala biti sektor koji osigurava zadovoljavanje osnovnih životnih potreba osobama koje svoju socijalnu sigurnost nisu uspjele samostalno ostvariti. Djelovanjem ovog sistema ostvaruje se humana i socijalna dimenzija države i društva.

Socijalna zaštita djece i porodica sa djecom praktično je organizirana kroz socijalnu, dječiju i porodično-pravnu zaštitu. Ova oblast uređena je kroz zakone o socijalnoj zaštiti, dječijoj zaštiti i porodične zakone i provodi se prvenstveno putem centara za socijalni rad i ustanova socijalne zaštite. Zakonom su utvrđeni različiti oblici i prava iz socijalne, dječije i porodične zaštite koji su zasnovani na principima ljudskih prava, a usmjereni su na određene kategorije djece u stanju socijalne potrebe.

Djeci u stanju socijalne potrebe se skroz sistem socijalne zaštite osigurava:

- Pravo na život, osiguranje preživljavanja i razvoja djeteta (odgovarajuća ishrana i drugi uvjeti potrebni za pravilan rast i razvoj);
- Osigurati da dijete ne bude protiv svoje volje odvojeno od svojih roditelja, osim kada nadležne vlasti koje podliježu sudskom ispitivanju odluče, u skladu s odgovarajućim zakonima i procedurama, da je takvo odvajanje potrebno u najboljem interesu djeteta;
- Osiguravanje da dijete redovno održava lične veze i neposredni dodir s oba roditelja, osim kada je to suprotno interesima djeteta;
- Osigurati pružanje odgovarajuće pomoći roditeljima ili zakonskim starateljima u ispunjavanju odgovornosti za podizanje djeteta;
- Osigurati razvijanje i funkcionalnost institucija, ustanova i službi za brigu o djeci;
- Osigurati da djeca zaposlenih roditelja imaju pravo da se koriste službama i ustanovama za brigu o djeci koje im odgovaraju;

Dijete koje je privremeno ili stalno lišeno svog porodičnog okruženja, ili ono koje zbog vlastitih najboljih interesa ne može ostati u tom okruženju, imat će pravo na posebnu zaštitu i pomoć koju će pružiti država; Osigurati da usvajanje djeteta može biti odobreno samo od odgovornih vlasti koje odlučuju da se usvajanje može odobriti u odnosu na dječiji status koji se tiče roditelja, rođaka i zakonskih staratelja, u skladu sa zakonom i postupcima i na osnovu svih značajnih i pouzdanih informacija i da, ako je to potrebno, zainteresirana lica daju svoj svjesni pristanak na usvajanje na osnovu one preporuke koja se smatra neophodnom; Osigurati da dijete, čiji se slučaj za usvojenje razmatra u drugoj zemlji, uživa zaštitu i standarde jednake onima koji postoje u slučaju usvajanja u vlastitoj zemlji i preduzeti sve potrebne mjere da se osigura da u slučaju usvajanja u drugoj zemlji to ne rezultira nepriličnim stjecanjem profita od onih koji su u to uključeni.

D - Posebni oblici zaštite

Pored navedenih prava na zaštitu koje dijete uživa kroz sisteme zdravstva, obrazovanja i socijalne zaštite, za potpunu društvenu brigu o djeci nužno je osigurati i druga građanska prava, te posebne oblike zaštite:

1. Dijete će biti registrirano odmah nakon rođenja (upis u MKR) i imat će od rođenja pravo na ime, pravo da stekne državljanstvo, i ukoliko je to moguće, pravo na kontakt sa roditeljima i da se oni brinu za njega.
2. Odgovarajuću pomoć i zaštitu da bi se što prije uspostavio djetetov identitet (pravnu pomoć).
3. Osigurati poštivanje prava djeteta na slobodu misli, savjesti i religije u skladu s razvojnim sposobnostima djeteta.
4. Osiguravanje prava na zaštitu privatnosti, odnosno zaštitu od proizvoljnog ili nezakonitog uplitanja u njegov privatni život, porodicu, dom ili dopisivanje, te nezakonitih napada na njegovu čast i ugled.
5. Osigurati odgovarajuće zakonske, upravne, društvene i obrazovne mjere da bi se dijete zaštitilo od svih oblika fizičkog ili mentalnog nasilja, povrede ili zlostavljanja, zanemarivanja ili nemarnog postupka, zloupotrebe ili eksploatacije, uključujući i seksualno zlostavljanje dok je na brizi roditelja, zakonskih staratelja ili bilo koje druge osobe koja se brine o djetetu.
6. Osigurati da mjere uključuju i djelotvorne postupke na uspostavljanju društvenih programa da bi se pružila potrebna podrška djetetu i onima koji se brinu o djetetu, kao i drugih oblika sprečavanja i identifikacije, prijavljivanja, preporučavanja, istraživanja, liječenja i praćenja slučajeva zlostavljanja djece opisanih ranije i, kada je to potrebno, sudsko uključivanje.

NA OSNOVU OVIH POTREBA DJECE UTVRĐIT ĆEMO INDIKATORE ZA MJERENJE STEPENA UKLJUČENOSTI / ISUKLJUČENOSTI DJECE U SVIM SEKTORIMA

V. SMJERNICE- OSNOVE ZA DEFINISANJE INDIKATORA

5.1 Pojmovno prepoznavanje socijalne isključenosti /uključenosti

Socijalna isključenost je na nivou zemalja članica EU definisana kao proces u kome su određeni pojedinci gurnuti na margine društva i spriječeni da svojim punim kapacitetima učestvuju u ekonomskim, društvenim i kulturnim tokovima.

Isključenost može nastati kao posljedica siromaštva ili nedostatka osnovnih znanja i mogućnosti za doživotno učenje ili je pak rezultat diskriminacije.

Ovakve pojave pojedinca ili grupe stanovništva udaljavaju od mogućnosti za obrazovanje, zaposlenje ili ostvarivanje prihoda, kao i od uključivanja i učešća u društvenim mrežama i aktivnostima u zajednici.

Isključeni pojedinci ili grupe imaju nedovoljan pristup institucijama, organima vlasti i procesima donošenja odluka.

Socijalna uključenost je način ublažavanja i uklanjanja socijalne isključenosti koja je **razmjerno trajna, višestruko uvjetovana i višedimenzionalna lišenost pojedinca i porodice**. To podrazumijeva više obilježja. Prvo, da isključeni ne sudjeluju u raspodjeli društvenih dobara koje definišemo kao kombinaciju **institucionalnih** (mogućnost školovanja, pristup zdravstvenim i socijalnim uslugama), **kulturnih** (oblikovanje identiteta, konzumiranje kulturnih proizvoda), **socioekonomskih** (zaposlenost, kupovna moć) **i međuljudskih odnosa i resursa** (razmjena emocija). Drugo, opisano nesudjelovanje nije privremeno već ima obilježja trajnog stanja (izlaz iz nepovoljne situacije nije lako ostvariv i dostupan). I treće, nesudjelovanje u raspodjeli društvenih dobara **nije nužno** posljedica ličnih nedostataka isključenih osoba, njihove lijenosti, nezainteresiranosti, nesposobnosti ili drugih mana. Isključenost je najčešće uzrokovana strukturalnim činiocima ili, tačnije, institucionaliziranim nejednakostima poput nejednakih obrazovnih prilika.

Strategija socijalne uključenosti znači da treba praktikovati strategiju koja teži realizaciji dostojanstvenog života za sve ljude. Naša vizija je svijet u kojem ljudi žive u prosperitetu, miru, slobodi i sigurnosti, svijet koji budućim generacijama ostavlja dovoljno resursa za razvoj.

Pratiti strategiju socijalne uključenosti u današnje vrijeme znači da razvoj i ljudska prava treba tretirati zajedno. Ekonomska, socijalna, civilna i politička prava trebaju biti integrisana u podršku tranziciji, smanjenju siromaštva, razvoju orijentisanom ka ljudima i prevenciji konflikta.

Socijalna uključenost zahtijeva društvo koje uzima u obzir princip solidarnosti i mehanizme socijalne uključenosti koje treba osnažiti kako bi se svim osobama omogućio dostojanstven život.

Borba protiv socijalnog isključivanja znači:

- Osnaživati ugrožene i jačati njihove kapacitete,
- Uspostavljati prioritete u korist socijalno isključenih,
- Osnaživati organizacije koje rade u interesu socijalno isključenih,
- Poticati efikasne programe smanjivanja siromaštva,
- Promovirati stavove temeljene na suosjećanju, solidarnosti i osjećaju za pravdu,
- Boriti se protiv svih vrsta nasilja.

5.2 Interdisciplinarni pristup problemu socijalne uključenosti

Inkluzivna socijalna politika obuhvata puno učešće korisnika, civilnog društva, socijalnih partnera, općina, entitetskih, kantonalnih i državnih vlasti.

Ovaj pristup podrazumijeva uključenost svih aktera (posebno rodne i dobne ravnopravnosti) u formiranju inkluzivne politike, koja uključuje:

- isključene grupe,
- sve nivoe vlasti i pružaoce usluga iz javnog sektora,
- socijalne partnere (poslodavce i sindikate),
- nevladin sektor i
- građane.

Potrebno je razviti strukture i koordinaciju za politike uključivanja, organizirati učešće i partnerstvo svih (OMK).

S obzirom da smo u toku reforme sistema socijalne sigurnosti potrebno je unaprijediti upravljanje i finansiranje sistema socijalne sigurnosti, zasnivajući ga na boljem razumijevanju korisnika i njihovim stvarnim potrebama.

Potrebno je postići ravnotežu korisnika socijalne zaštite što će zahtijevati postepeno povećanje pružanja pomoći na osnovu uvida u finansijsku situaciju i potrebe potencijalnih korisnika, čime će se jačati mreže socijalne sigurnosti za one koji su u riziku od siromaštva i isključeni iz društva.

Razvojni prioriteti koji podržavaju ostvarivanje cilja da se poboljšanim politikama zapošljavanja i socijalne zaštite poveća ekonomska i socijalna integracija ranjivih ciljnih grupa su sljedeći:

Povećati bolju ciljanost socijalnih transfera prema siromašnim i ugroženim kategorijama stanovništva;

- Osigurati uključivanje socijalno isključenih kategorija u aktivno tržište rada;
- Osigurati pristup svim dobrima, uslugama, resursima i pravima koji će poboljšati njihovo aktivno učešće na tržištu rada;
- Jačati mehanizme socijalnog dijaloga i razviti partnerstva i participaciju svih relevantnih aktera na različitim nivoima.
- Ispunjenje navedenih prioriteta reforme postojećeg sistema socijalne zaštite imalo bi za rezultat sljedeće:
- Manji teret za javne resurse;
- Poboljšanje efikasnosti nadležnih vlasti;
- Bolje usmjeravanje naknade ka socijalno isključenim.

U isto vrijeme, važno je unaprijediti pružanje usluga unapređenjem saradnje između centara za socijalni rad i nevladinih organizacija, odnosno promoviranje partnerstva sa nevladinim sektorom, usmjeravanje ka pristupu koji je orijentisan prema korisniku i sa jasno određenom ulogom javnih institucija, organizacija civilnog društva, privatnog sektora i volontera. Bitan segment reforme socijalne zaštite je fokusiranje na lokalnu zajednicu (općine) i razvoj mješovitog sistema zaštite koji bi uključivao centre za socijalni rad, nevladine organizacije, privatni sektor i druge javne institucije. Angažman lokalnih učesnika je posebno bitan za kreiranje mreže socijalne zaštite čime bi se pokrenuli dodatni resursi osim finansiranja iz javnih sredstava. To će pomoći i u kreiranju novog kvalitetnog socijalnog rada koji se fokusira na usluge i korisnike.

Nevladine organizacije imaju veliki značaj u socijalnoj politici razvijenih zemalja, jer savremena i glomazna država ne može zadovoljiti sve potrebe građana, pa mnoge svoje programe prebacuju na neprofitni nevladin sektor gdje se oni efikasnije rješavaju. Na taj način neprofitni nevladin sektor, postaje alternativa, partner (ali ne i konkurent) državnom sektoru u kojem se ljudi u kriznim situacijama oslanjaju na vlastite snage. Ovakav partnerski odnos je moguće ostvariti uvođenjem mješovitog (mix) modela socijalne politike, odnosno kombinovane socijalne politike. Kombinovani model socijalne politike mobilizuje sve raspoložive resurse u zajednici. Država je jedan od partnera koji ima važnu ulogu u osiguranju općeg zakonskog okvira za razvoj programa socijalne politike. Drugi važni sudionici ovog procesa su građani, lokalne zajednice, udruženja, fondacije, vjerske zajednice i lokalne vlasti.

Evropska unija socijalnu isključenost opisuje kao poseban oblik siromaštva koji se mjeri dohotkom. Siromaštvo nastaje kao rezultat raspodjele, dok je isključenost s tim povezan proces odbijanja sudjelovanja, solidarnosti i pristupa. Stoga isključenost za jedne predstavlja širi pojam koji uključuje i siromaštvo, dok je za druge ona uzrok ili posljedica siromaštva. Smatra se međutim da je uzročno-posljedična veza obostrana. Uopćeno gledano, može se reći da je socijalna isključenost višedimenzionalna ili socioekonomska, da obuhvata jednako zajedničke kao i individualne resurse, da je dinamički proces koji prati putanju između pune integracije i višestruke isključenosti, da podrazumijeva društvenu distanciranost ili izolovanost, odbacivanje, ponižavanje, nedostatak mreže društvene podrške i osporavanje sudjelovanja, da je u određenom smislu aktivna, odnosno da postoje sile ili agensi koji tu isključenost pokreću, te konačno da je specifična u odnosu na kontekst. Nepoštivanje, diskriminacija i degradiranje u tom smislu djeluju jednako kao i siromaštvo definirano finansijskim ograničenjima i stanjem fizičke potrebe.

5.3 Socijalna isključenost u nacionalnom kontekstu – bh. specifičnosti

Bosna i Hercegovina je kao zemlja u procesu evropskih integracija obavezna da svoje politike uskladi sa EU konceptom socijalnog uključivanja. U tom kontekstu, priprema strategije socijalnog uključivanja BiH i njena implementacija je veoma važan korak naprijed koji omogućava reformu socijalnog sektora.

Sistem socijalne zaštite u BiH izazito je podijeljen i sastoji se od 13 gotovo neovisnih sistema, dok je koordinacija skoro neznatna.

Politike socijalne zaštite i pomoći su definirane na entitetskom nivou, sistem je centralizovaniji u Republici Srpskoj, dok se u Federaciji BiH definiše na kantonalnom nivou. Podijeljeni sistem stvara velike teritorijalne razlike u socijalnoj zaštiti i pomoći, te niži administrativni nivoi i najsiromašnije zajednice najteže mogu ispuniti obaveze koje su u sklopu njihovog mandata (što je posebno izraženo na kantonalnom principu u Federaciji BiH).

Sistem socijalne sigurnosti je zasnovan na shemi socijalnog osiguranja koje se finansira iz doprinosa na plate, te shemi socijalne pomoći koja se finansira iz vladinih generalnih dohodaka.

U Bosni i Hercegovini malo ili gotovo ništa nije učinjeno da se podigne svijest i kod lokalnih vlasti, medija, ali i stanovništva o neophodnosti socijalnog uključivanja, odnosno, inicijativa na izradi adekvatnih analiza, strategija i konkretnih koraka za prevazilaženje problema. U uvjetima kada privreda Bosne i Hercegovine nazaduje (pad BDP-a, smanjenje iznosa doznaka iz inozemstva, smanjenje produktivnosti realnog sektora, smanjenje priliva u budžete na svim nivoima, povećanje broja nezaposlenih, postojanje budžetskog deficita, sve veći administrativni aparat bez povećanja kvaliteta usluga stanovništvu, itd.), visokih političkih tenzija i atmosfera neizvjesnosti, realna je pretpostavka da se svakodnevno povećava broj socijalno marginaliziranog (isključenog) stanovništva.

Ne postoje politike socijalne uključenosti na bilo kojem nivou vlasti u BiH i nijedno tijelo se ne bavi uzrocima siromaštva, pa su mjere prevashodno reaktivne i bave se samo posljedicama siromaštva i socijalne isključenosti.

Sistem socijalne zaštite u oba entiteta u BiH je u velikim teškoćama, jer se suočava sa povećanim potrebama za razne vidove socijalne pomoći koje i dalje rastu. Funkcionisanje ovog sistema otežano je neadekvatnim zakonima, koji propisuju mnogo širi opseg socijalne zaštite nego što su mogućnosti budžeta. Ovaj problem je dodatno komplikovan razdvojenošću nadležnosti između nivoa vlasti (posebno u F BiH), gdje entitet propisuje nivo socijalne zaštite, a niži nivoi vlasti su obavezni da osiguraju sredstva za njenu realizaciju. U BiH socijalna isključenost je najvećim dijelom povezana sa posljedicama rata i procesom tranzicije kao i izlaganjem stanovništava novim vidovima rizika.

U BiH socijalna isključenost ima sljedeće specifične karakteristike:

- zakašnjela i nedovoljna spoznaja o problemu socijalne isključenosti;

- odsustvo adekvatne društvene reakcije na problem socijalne isključenosti;
- masovnije obim i snažniji intenzitet pojave koja već poprma oblik epidemije i izaziva sekundarne posljedice za mentalno zdravlje marginaliziranih osoba/grupa;
- "novo siromaštvo"¹²;
- specifična etiologija (posljedice rata, loše vođena i nedovršena tranzicija, te određene kulturološke karakteristike).

Strategija socijalnog uključivanja

U cilju poboljšanja trenutne situacije, BiH je počela sa pripremom strateških razvojnih dokumenata za srednjoročni period, koji uključuju strategiju socijalnog uključivanja (SSU) i državnu razvojnu strategiju (DRS). Strategija socijalnog uključivanja će biti osnova za razvoj politika socijalnog uključivanja i za pripremu ostalih dokumenata koji će biti uvjet u slijedećim fazama procesa evropskih integracija.

Šest osnovnih ciljeva strategije socijalnog uključivanja su:

- Socijalna politika u funkciji zapošljavanja
- Poboljšanje položaja porodica sa djecom
- Poboljšanje obrazovanja
- Poboljšanje zdravstvene zaštite
- Poboljšanje penzione politike
- Poboljšanje položaja osoba sa invaliditetom

Uzimajući u obzir karakter samog koncepta socijalnog uključivanja, jasno je da SSU ne može biti uspješno implementirana ako u njenu implementaciju nije uključen i nevladin sektor. U ovom kontekstu posebno je važno definisati fondove za socijalno uključivanje, kao i mehanizme za uključivanje NVO sektora u implementaciju SSU-a, a koja dolazi do punog izražaja, jer je njen cilj upravo da doprinosi prevenciji i smanjenju uzorka i posljedica socijalne isključenosti i siromaštva u BiH i istovremeno jača kapacitet i ulogu nevladinog sektora u jačanju socijalne inkluzije. Posebno je važno da se u vezi sa ovim pristupom postigne puna politička saglasnost i osigura adekvatna medijska pokrivenost i izvještavanje o problemu socijalnog uključivanja.

Saradnja vladinog i nevladinog sektora je sastavni dio socijalnih režima u razvijenim zemljama. Ova saradnja doprinosi sveopćoj društvenoj koristi, a prvenstveno samoj državi i trećem sektoru. Naime, prenošenjem dijela socijalnih programa na nevladin sektor, država smanjuje troškove za implementaciju tih programa. Sistem socijalne zaštite je pokretljiviji, praktičniji, svrsishodniji, a socijalne usluge dostupne većem broju korisnika. Odgovornost države za realizaciju ciljeva socijalne zaštite se dijeli sa drugim društvenim akterima, broj zaposlenih stručnjaka u nevladinom sektoru se povećava. S druge strane, nevladine organizacije stječu formalno-praktični legalitet i legitimitet u oblasti pružanja socijalnih usluga, te dobivaju moćnog saveznika i potencijalnog finansijera. Uspostavljanje saradnje između vladinog i nevladinog sektora na području socijalnih usluga treba početi sa procesom izgradnje međusobnog razumijevanja, pojmovnog definisanja i shvatanja uloge i svrhe oba sektora u sistemu socijalne zaštite. Kako bi se ovaj proces ubrzao, neophodno je raditi na promociji kombinovanog modela socijalne politike i u Bosni i Hercegovini, oslanjajući se na iskustva prvenstveno zemalja u regionu (Hrvatska, Mađarska), kao i na iskustva zemalja sa daleko dužom tradicijom postojanja nevladinog neprofitnog sektora.

5.4. Višedimenzionalnost indikatora

Socijalna isključenost je višedimenzionalna pojava čije prepoznavanje i praćenje, posebno kad su djeca u pitanju, zahtijeva osjetljiv pristup, a na planu prepoznavanja podrazumijeva slijedeće dimenzije:

A-Oblik isključenosti ukazuje iz koje ili kojih sfera društvenog života su dijete, odnosno njegova porodica isključeni. Možemo uočiti ekonomsku, političku, socijalnu i kulturnu isključenost, ili neke uže oblike, poput isključenosti u oblasti konzumiranja prava, usluga, pripadanja određenim grupama i sl. U

¹² Nastaje kao posljedica tranzicije

slučaju kada se pojedinci i grupe suočavaju sa višestrukim oblicima isključenosti, možemo govoriti o višedimenzionalnoj isključenosti.

B-Stepen isključenosti ukazuje u kojoj mjeri su dijete ili njegova porodica isključeni iz pojedinih oblasti društva. Apsolutna isključenost predstavlja potpuno odsustvo šansi da se pristupi određenim resursima, institucijama ili da se uključi u društvene procese (naprimjer da se ostvari pravo na obrazovanje). Relativna isključenost predstavlja smanjene šanse (u odnosu na druge u istom društvu) da se uključi u kvalitetne usluge, resurse i razvojne procese.

C-Trajanje je također važna karakteristika socijalne isključenosti. Nekada je isključenost kratkotrajna, a nekad dugotrajna. Kratkotrajna isključenost ne mora da ima velike posljedice na životne šanse djeteta i njegove porodice, niti na druge aspekte njihovog učestvovanja u društvu. Međutim, dugotrajna isključenost, posebno kad su djeca u pitanju, ima i može imati vrlo ozbiljne posljedice, a izlazak iz ovog stanja vrlo je težak i često nedostupan, tako da prelazi u trajno stanje.

D-Identifikovanje grupa koje se suočavaju sa problemima socijalne isključenosti omogućuje nam da sagledamo koje su kategorije, definisane preko različitih karakteristika (spola, starosti, područja stanovanja, etniciteta i sl.), ugrožene problemima socijalne isključenosti.

E-Prepoznavanje uzroka i posljedica socijalne isključenosti otvara mogućnosti da se ovaj problem u potpunosti razumije, kao i da se za njegovo rješavanje kreiraju odgovarajuće politike i mjere.

Dakle, u određivanju socijalne isključenosti (marginalizovanosti/ranjivosti) neke društvene grupe osnovna pitanja koja postavljamo za definisanje mjernih indikatora su:

- 1) Da li su i u kojoj mjeri dijete i njegova porodica suočeni sa izrazitim odsustvom zadovoljenja jedne ili više potreba?
- 2) Da li i u kojoj mjeri dijete i njegova porodica imaju mogućnost zadovoljenja nedostajućih potreba?

U kontekstu mjerenja socijalne isključenosti djece, pretpostavljene potrebe proizilaze iz činjenice da djeca socijalnu interakciju ostvaruju iz porodičnog okruženja, te da je njihov socijalni potencijal u velikoj mjeri uvjetovan društvenim položajem i socijalnom uključenošću njihovih roditelja.

VI. OPĆE SMJERNICE ZA SEKTORSKE INDIKATORE

Cijeneći gore nevedeno, a radi sistematskog, metodološki preciznijeg određivanja indikatora, te radi mjerenja socijalne isključenosti djece, za potrebe Bosne i Hercegovine mogu se koristiti modificirani Laken indikatori na način da se poveže položaj djeteta individualno i u skopu njegove porodice, uvažavajući ekonomsko-socijalni status i druge mogućnosti roditelja ili staratelja ili mjereći kvalitet društvene brige o djetetu (institucionalno zbrinjavanje), prvenstveno procjenjujući:

- ekonomski status porodice i institucije,
- razvojne potrebe djeteta¹³,
- radni status djeteta (poštivanje ograničenja vezana za rad djece),
- obrazovni status djeteta i njegovih roditelja¹⁴,
- socijalizacija djeteta, nedostatak potrebnih usluga i izostajanje adekvatne društvene reakcije i slično,
- zdravstveno stanje djeteta i njegovih roditelja, seksualno i reproduktivno zdravlje,¹⁵
- pristup informacijama,
- stambeni status djeteta, tj. porodice,
- kulturni identitet i pravo na jezik,
- *porodični status*,¹⁶
- pripadnost socijalnoj mreži,
- *stepen ostvarivanja osnovnih građanskih prava*.¹⁷

¹³ ishrana, higijena, stambeni status i sl potrebe) određene linije siromaštva na nivou BiH, - Maslowljeva ljestvica potreba,

¹⁴ npr. predrasude prema osobama sa onesposobljenjem, diskriminacija po ekonomskom statusu, etnička i vjerska diskriminacija, pristup obrazovanju,

¹⁵ invalidnost: senzorni, fizički, motorički, emotivno-psihološki, ovisnosti-droga, duhan, alkohol...),

¹⁶ potpuna porodica, samohrani roditelj, maloljetni roditelji, roditelji ovisnici, dijete bez roditelja...

¹⁷ prijava u MKR i zdravstveno osiguranje), državljanstvo i dr.,

Lista sektorskih indikatora nije konačna, jer nije moguće u cjelini identificirati sve indikatore. Zaključujemo da se na osnovu navedenih indikatora, kroz odgovarajuće metode, kombinuju predloženi indikatori kako bi se lakše izdiferencirala socijalno isključena djeca, imajući prvenstveno u vidu raspoloživost resursa mreže usluga sistema socijalne sigurnosti.

(OBAVEZNO vidjeti shematski prikaz na str. 5)

SMJERNICE ZA PREPOZNAVANJE INDICIRANIH GRUPE SOCIJALNO ISKLJUČENE I DJECE POD RIZIKOM (OPISI SITUACIJA)

6.1. Isključena djeca

Ovim smjernicama promoviramo jednostavniji pristup i objašnjenja socijalno isključene djece, polazeći od toga da ovu grupaciju djece ne možemo uvijek definisati i svrstati u tačno razgraničene grupe. Kod utvrđenih grupacija djece (npr. djeca sa smetnjama u razvoju, manjine i dr.) moguće je prepoznati uvijek nove indikatore, odnosno okolnosti od strane profesionalaca koji rade s djecom i identifikovati ih kao razlog za intervenciju, tj. utvrditi odmah da se radi o isključenim grupama djece ili su u pitanju grupe djece koje jesu pod rizikom, ali njihovo stanje ukazuje na to da se ne radi o socijalno isključenju djece (npr. postoji adekvatna briga i staranje o djetetu sa smetnjama u razvoju i sl.).

Kao što smo već naveli, prakse u evropskim, ali i u drugim zemljama, su takve da se na nacionalnim nivoima s vremena na vrijeme preispituju svi indikatori na način da se identifikuje osnovni sistem mjerenja uključenosti /isključenosti u okviru različitih sistema zaštite djece, a koji se komparacijom sa osnovnim razvojnim indikatorima svake zemlje na nacionalnom nivou upoređuju sa razvojnim nacionalnim indikatorima i sa indikatorima Evropske unije.

Lista indikatora je otvoreni proces i u tom smislu predstavlja izazov za profesionalce tako da svaku životnu situaciju trebaju analizirati kao element uključenosti ili identifikovati postojanje elemenata isključenosti, konstantno promovirajući praksu djelovanja u najboljem interesu djeteta. Imperativ je pratiti društvene i ekonomske promjene, tj. konstantno identifikovati sve nove oblike isključivanja djece, preispitivati standarde rada profesionalaca i uvoditi u listu indikatora, poštujući činjenicu da su razvojne potrebe djeteta nedjeljive.

U odnosu na prezentovane informacije i okolnosti u kojima se nalaze pojedine grupe djece, npr. možemo analizom samog okruženja djeteta identifikovati neke kategorije isključene djece, kao što su: zanemarena i zapuštena djeca, djeca izložena siromaštvu (tamo gdje nedostaju osnovne egzistencijalne potrebe), djeca iz porodica u kojima se dešava nasilje, djeca izložena nasilju, djeca ovisnici o drogama, alkoholu, djeca u skitnji i prosjačenju itd.

6.2. Djeca pod rizikom od isključenosti

Rizik kod neke djece je manji ili veći tako da je moguće napraviti razliku u pogledu procjene izloženosti isključivanju. Naprimjer, ostavljena, napuštena djeca od jednog, a naročito oba roditelja, djeca roditelja koji se razvode su u svakom slučaju rizična populacija odakle se u najvećem broju registruju asocijalna ponašanja koja kasnije prelaze često u antisocijalna ponašanja, ali to nije uvijek potvrđeno pravilo. Također, populaciju rizika jednim dijelom nose djeca koja su u toku ratnih dešavanja bila rastavljena od svojih porodica, a nakon rata se vratila u mjesta ranijeg prebivališta. Rizik vraćanja u svoju, a ipak „tuđu“ sredinu, daje često razne pokazatelje rizičnog ponašanja djeteta. Pripadnost različitoj etničkoj ili nacionalnoj skupini može doprinijeti društvenom i socijalnom isključivanju neke osobe, naročito djeteta. Grupacija djece pod rizikom od isključenosti nije postavljena kao konačan parametar, te se njihova isključenost pokazuje samo kada se utvrdi da oblik i obim njihove zaštite nije adekvatan, ili od strane roditelja, ili je izostala društvena reakcija s ciljem njihove zaštite.

Zaključujemo da u odnosu na prezentovane informacije možemo identifikovati grupaciju djece pod rizikom od isključenja, kao što su: djeca pod utjecajem kombinovanih faktora rizika (dijete bez roditeljskog staranja + dijete sa poremećajem u ponašanju i emocijama), pripadnici etničkih i nacionalnih manjina, djeca raseljenih osoba i izbjeglica, djeca u institucijama, djeca sa smetnjama u razvoju i dr., što ne znači da ovu djeca treba automatski svrstavati u kategoriju socijalno isključene djece, pogotovo ako je briga o njima adekvatna.

Potrebno je uzeti u obzir i određena pitanja koja mogu utjecati na identifikovanje stepena isključenosti djeteta.

Naglašavamo da se status ugroženosti djeteta ne ocjenjuje samo prema zahtjevima fizičke sigurnosti, ili prema tome da li je riječ o dojenčetu, ili djetetu potpuno ovisnom o nekome, nego i prema jednom broju ostalih faktora koji su navedeni u ovom dokumentu.

Bez obzira na dob djeteta, ugroženost se, također, procjenjuje i prema mentalnom stanju djeteta, vrsti i stepenu fizičkog onesposobljenja djeteta, bespomoćnosti, nemogućnosti da se odbrani, bolesti. Ukoliko porodična i društvena intervencija izostane u svojim mjerama, uslugama i pružanju socijalne sigurnosti djetetu pod rizikom od socijalne isključenosti, **možemo zaključiti da je dijete socijalno isključeno.**

Koristeći uvodna objašnjenja, u okviru ovog dokumenta predlažemo smjernice za sektorske indikatore koji su zasnovani na osnovnim međunarodnim standardima i standardima koji su sadržani u bh. zakonima.

SMJERNICE ZA SEKTORSKE INDIKATORE KOJI SE IZVODE IZ OPĆIH BOSANSKOHERCEGOVAČKIH INDIKATORA NA OSNOVU NJIHOVIH INDEKSA KOJI SE MOGU PRATITI NA ENTITETSKOM I LOKALNIM NIVOIMA:

A-FINANSIJSKO SIROMAŠTVO				B-ZAPOSLENOST				C-ZDRAVLJE				D- OBRAZOVANJE			
Linija siromaštva - socijalna davanja				Stopa zaposlenosti				Pokrivenost zdravstvenim osiguranjem				Dostupnost predškolskom, osnovnom i srednjem i stručnom obrazovanju			
indeksi				indeksi				indeksi				indeksi			
BIH	FBIH	RS	BDBIH	BIH	FBIH	RS	BDBIH	BIH	FBIH	RS	BDBIH	BIH	FBIH	RS	BDBIH

Napomena: POLAZNA OSNOVA JE TABLICA OPĆIH INDIKATORA:

1. BIH
2. ENTITETI (F BIH + 10 KANTONA i RS + REGIJE)
3. BRČKO DISTRIKT BIH
(KONTEKSTUALNO I KOMPARATIVNO)

OPĆI INDIKATORI SE UTVRĐUJU NA DRŽAVNOM NIVOU I PREDSTAVLJAJU OSNOVNI OKVIR ZA DEFINIRANJE SEKTORSKIH INDIKATORA OD KOJIH U SVRHU MJERENJA ISKLJUČENOSTI VRŠIMO IZBOR NAJFREKVENTNIJIH KAKO SLIJEDI:

EKONOMSKI STATUS (da su biološke potrebe zadovoljene-ishrana, higijena, stambeni status...) jasno određivanje linije siromaštva na nivou BiH		
Indikatori rizika od socijalne isključenosti	Izveštajne jedinice	Preporuke za uključivanje (politike, programi, istraživanja...)
KVANTITATIVNI: 1. Zaposlenost nosioca domaćinstva (izdržavatelj) visina prihoda 2. Visina primanja djeteta (dječiji dodatak, stipendija, alimentacija i dr.) 3. Visina prihoda porodice 4. Zaduženost (finansijska opterećenost domaćinstva) 5. Dodatni prihodi porodice (zakupnine i dr.) 6. Broj djece koja ostvaruju ili ne ostvaruju pravo na alimentaciju (neizvršavanje obaveze ili je predmet na sudu).... 7. Korisnik javne kuhinje 8. Korisnik tuđe njege i pomoći 9. Korisnik socijalne pomoći KVALITATIVNI: 1. Istraživanje - adekvatno upravljanje kućnim budžetom (Da/Ne, procjena profesionalca)	1. Koodinator aktivnosti -entitetska/ kantonalna ministarstva 2. Javni fond dječje zaštite RS 3. Centar za socijalni rad (CZSR) - socijalna anamneza	
Procjena kapaciteta izvještajnih jedinica: 1. Broj centara za socijalni rad (entiteti i BD BiH) 2. Kvalifikaciona struktura uposlenih 3. Oblici edukacije i profesionalnog usavršavanja i specijalizacije 4. Sistem finansiranja 5. Broj slučajeva po izvršiocu 6. Broj angažovanih dodatnih stručnjaka 7. Sistem upravljanja i nadzor nad radom 8. Broj nevladinih organizacija (NVO) kojima je povjereno pružanje usluga – tipovi usluga, 9. Licenciranje CZSR i NVO-a sa ovlaštenjima i supervizija (sistem stručne podrške) 10. Broj predmeta nad kojima je izvršen inspekcijski uvid prema vrsti prekršaja 11. Broj zaprimljenih i riješenih žalbi podnesenih od strane klijenata		

B – Razvojne potrebe djeteta- Masllowljeva ljestvica potreba

C. RAD DJECE		
Indikatori rizika od socijalne isključenosti	Izveštajne jedinice	Preporuke za uključivanje (politike, programi, istraživanja...)
<p>KVANTITATIVNI:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Broj djece (15 – 18 godina) zaposlene u BiH 2. Broj djece identifikovanih u prosjačenju i drugim oblicima prisilnoga rada i rada na ulici prema dobi, spolu i vrsti posla <p>KVALITATIVNI:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Vrsta poslova prema spolu i vrsti posla i dobi djeteta 2. Istraživanje o oblicima i vrsti rada koja djeca obavljaju u porodici 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Zavodi za zapošljavanje u BH 2. Ministarstvo sigurnosti BiH 3. Agencija za rad i zapošljavanje 4. VSTV (policija i tužilaštvo) 5. MLJPI BiH u saradnji sa entitetskim ministarstvima i CZSR 6. Inspekcija rada 7. Ombudsmeni <p>ALTERNATIVNO:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. NVO 2. Akademska zajednica 	
<p>Procjena kapaciteta izvještajnih jedinica:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Izveštajne jedinice (broj) 2. Kvalifikaciona struktura uposlenih u izvještajnim jedinicama 3. Sistem finansiranja 4. Broj slučajeva po izvršiocu 5. Sistem upravljanja i nadzor nad radom 6. Broj predmeta nad kojima je izvršen inspekcijski uvid prema vrsti prekršaja 7. Broj zaprimljenih i riješenih žalbi podnesenih od strane klijenata 		

D . OBRAZOVNE POTREBE DJETETA		
Indikatori rizika od socijalne isključenosti	Izveštajne jedinice	Preporuke za uključivanje (politike, programi, istraživanja...)
<p>KVANTITATIVNI:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Broj djece obuhvaćene predškolskim sistemom obrazovanja; 2. Broj upisane i ispisane djece za jednu godinu prema spolu i dobi 3. Broj djece koja su napustila osnovno i srednje obrazovanje prema spolu i dobi; 4. Broj isključene djece iz obrazovnog sistema (usljed bolesti – privremena ili trajna i kazne – vrsta kazne) 5. Broj djece sa invaliditetom uključenih u redovno osnovno i srednje obrazovanje 6. Broj djece uključene u ustanove za specijalno obrazovanje i odgoj 7. Broj djece pripadnika manjina 8. Broj obrazovnih institucija koje imaju kapacitet za izučavanje jezika i pisma nacionalnih manjina 9. Broj djece koja ostvaruju pravo na besplatne udžbenike, prevoz i užinu 10. Broj djece uključene u vannastavne aktivnosti (broj časova za te aktivnosti) 11. Broj djece sa posebnim potrebama u redovnom obrazovanju uključene u vannastavne aktivnosti 12. Broj djece koja žive u porodicama sa 4 ili više djece <p>KVALITATIVNI:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Istraživanja o oblicima diskriminacije u obrazovnim institucijama 2. Da li škole imaju posebne programe za pomoć roditeljima i djeci u cilju osiguranja redovnog školovanja djece; 3. Da li škole imaju individualizirane programe za djecu sa posebnim potrebama i posebne programe za pomoć roditeljima; 4. Da li postoje programi rada sa roditeljima (da li se javno objavljuju i da li se o njima javno raspravlja u zajednici) 5. Ima li škola plan kontinuiranog obrazovanja i usavršavanja nastavnog kadra; 6. Da li škole imaju nastavne programe rada sa djecom u bolnicama i/ili kazneno odgojnim ustanovama? 7. Da li je škola prilagodila prilaz i pristup (i ostale uvjete) za djecu sa posebnim potrebama. 8. Istraživanja o uključenosti djece u cilju poštivanja njihovog mišljenja i izbora 9. Podaci o blizini školskih sportskih objekata 10. Podaci o uspostavljenim vijećima učenika u školama 	<ol style="list-style-type: none"> 11. Zavodi za javno zdravstvo 12. Pedagoški zavodi 13. Nadležna ministarstva obrazovanja 14. Nadležne inspekcije obrazovanja 	
<p>Procjena kapaciteta izvještajnih jedinica:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Broj predškolskih, osnovnih i srednjih škola (entiteti i BD BIH) 2. Kvalifikaciona struktura uposlenih 3. Sistem finansiranja 4. Broj angažovanih dodatnih stručnjaka 5. Sistem upravljanja i nadzor nad radom 6. Licenciranje i supervizija (sistem stručne podrške) 7. Broj predmeta nad kojima je izvršen inspekcijski uvid prema vrsti prekršaja 8. Broj zaprimljenih i riješenih žalbi podnesenih od strane klijenata 		

E . POSEBNI OBLICI ZAŠTITE		
Indikatori rizika od socijalne isključenosti	Izvršajne jedinice	Preporuke za uključivanje (politike, programi, istraživanja...)
KVANTITATIVNI: 1. Broj djece počinitelaca krivičnih djela prema spolu, dobi i vrsti krivičnog djela 2. Broj djece žrtava nasilja prema spolu, dobi i obliku nasilja (vršnjačko, nasilje u porodice i dr.) 3. Broj djece institucionalno zbrinutih (odgojno – popravni domovi, disciplinski centri, maloljetnički zatvori) 4. Broj djece smještene u sigurne kuće 5. Broj djece kojima je izrečeno policijsko upozorenje 6. Broj djece kojima je izrečena mjera pojačanog nadzora 7. Broj djece kojima je izrečena mjera upućivanja u odgojno-popravni dom, disciplinski centar za maloljetnike i maloljetnički zatvor 8. Broj djece koja svjedoče u krivičnim predmetima 9. Podaci o broju djece čijim je roditeljima oduzeto roditeljsko pravo 10. Broj djece izdvojenih iz porodice radi zaštite 11. Broj djece uključenih u programe odvikavanja (psihoaktivne supstance) 12. Broj djece žrtava u saobraćajnim udesima 13. Broj djece žrtava prirodnih nepogoda (požari, poplave i sl.)	1. Sud 2. Tužilaštvo 3. VSTV 4. Ministarstva pravde (BiH, entiteti i BD BiH) 5. Ministarstva socijalne zaštite 6. Ministarstvo sigurnosti BiH 7. Entitetska ministarstva unutrašnjih poslova	
Procjena kapaciteta izvršajnih jedinica: 1. Broj izvršajnih jedinica (entiteti i BD BiH) 2. Kvalifikaciona struktura uposlenih u okviru nadležnog odjela/sektora 3. Sistem finansiranja 4. Broj slučajeva po izvršiocu 5. Broj angažovanih dodatnih stručnjaka 6. Sistem upravljanja i nadzor nad radom 7. Broj NVO-a kojima je povjereno pružanje usluga – tipovi usluga, 8. Licenciranje NVO-a i supervizija (sistem stručne podrške) 9. Broj zaprimljenih i riješenih žalbi podnesenih od strane klijenata		

F. ZDRAVSTVENA ZAŠTITA DJETETA I NJEGOVIH RODITELJA (invalidnost: senzorna, fizička, motorička, emotivno-psihološka, te ovisnosti:droga,duhan, alkohol...) seksualno i reproduktivno zdravlje		
Indikatori rizika od socijalne isključenosti	Izveštajne jedinice	Preporuke za uključivanje (politike, programi, istraživanja...)
KVANTITATIVNI: 1. Broj živorođene/mrtvorođene i umrle djece na godišnjem nivou; 2. Ukupan broj djece koja su osigurana po osnovu zdravstvenog osiguranja roditelja 3. Ukupan broj djece koja su osigurana putem centara za socijalni rad 4. Ukupan broj djece koja su osigurana po osnovu zaposlenosti i nezaposlenosti (djeca od 15-18 godina) 5. Istraživanje o broju djece koja imaju probleme u pristupu službama primarne zdravstvene zaštite (PZZ) 6. Stopa smrtnosti novorođenčadi i djece OI 7. Broj ustanova PZZ, savjetovaništa i službi za planiranje porodice 8. Broj djece korisnika stomatoloških usluga 9. Broj djece obuhvaćene sistematskim pregledom (dob i spol) 10. Broj maloljetničkih trudnoća 11. Broj djece s invaliditetom (fizički i mentalni poremećaji) 12. Broj djece koja koriste ortopedska pomagala 13. Broj zdravstveno edukativnih aktivnosti organizovanih u školi (zdravstvene ustanove i NVO sektor) 14. Broj usluga pruženih djeci u centrima za mentalno zdravlje 15. Broj djece zaražene HIV-om 16. Broj djece oboljele od vodećih hroničnih i malignih bolesti KVALITATIVNI: 1. Podaci o zdravstvenim stručnjacima koji rade za djecu (pedijatri, logopedi, psiholozi, stomatolozi i dr.) 2. Pokrivenost imunizacijom (prema dobi i spolu) 3. Podaci (istraživanje) o poremećajima u ishrani djece (pothranjenost i pretilost) 4. Podaci o fizičkim povredama djece koja su registrovana u službi hitne pomoći i timovima porodične medicine	1. Ministarstva zdravstva 2. Fondovi zdravstvene zaštite 3. Fondovi zdravstvenog osiguranja 4. Instituti/zavodi za javno zdravstvo 5. Zdravstveni inspekcijski nadzor 6. Agencije za akreditaciju	
Procjena kapaciteta izvještajnih jedinica: 1. Broj izvještajnih jedinica (entiteta i BD BiH) 2. Kvalifikaciona struktura uposlenih 3. Sistem finansiranja 4. Broj slučajeva po izvršiocu ili timu 5. Broj angažovanih dodatnih stručnjaka 6. Sistem upravljanja i nadzor nad radom 7. Akreditovanje javnih i privatnih zdravstvenih ustanova 8. Sistem unutrašnjeg nadzora 9. Broj predmeta nad kojima je izvršen inspekcijski uvid prema vrsti prekršaja 10. Broj zaprimljenih i riješenih žalbi podnesenih od strane pacijenata		

H. PRISTUP INFORMACIJAMA, MEDIJI I DR.		
Indikatori rizika od socijalne isključenosti	Izvršajne jedinice	Preporuke za uključivanje (politike, programi, istraživanja...)
<p>KVANTITATIVNI:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Broj kršenja pravila i propisa RAK-a u odnosu na zaštitu djece 2. Broj učenika na jedan kompjuter 3. Broj nastavnika na jedan kompjuter <p>KVALITATIVNI:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Koji sistem postoji za kontrolu u informacionim i elektronskim medijima za ograničavanje pristupa djeci neprimjerenim sadržajima 2. Istraživanje - kako roditelji kontrolišu / nadziru djecu u sprečavanju pristupa neprimjerenom sadržaju 3. Istraživanje o načinu na koji se u obrazovnim ustanovama osigurava pristup informacijama (internet, časopisi....) 4. Istraživanje o načinu na koji se djeca informišu o svojim pravima od strane CZSR, škole, policije, suda 5. Da li škole posjeduju informacionu tehnologiju prilagođenu za osobe sa invaliditetom - istraživanja o upotrebi psihoaktivnih supstanci kod djece (droge, alkohol, pušenje) 6. Podaci o registriranosti porodica za timove porodične medicine 	<ol style="list-style-type: none"> 1. RAK 2. Agencija za pristup informacijama 	
<p>Procjena kapaciteta izvršajnih jedinica:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Kvalifikaciona struktura uposlenih 2. Sistem finansiranja 3. Broj slučajeva po izvršiocu 4. Broj angažovanih dodatnih stručnjaka 5. Sistem upravljanja i nadzor nad radom 6. Licenciranje korisnika dozvola 7. Broj podnesenih i riješenih žalbi 		

I. STAMBENI STATUS DJETETA, ODNOSNO PORODICE		
Indikatori rizika od socijalne isključenosti	Izvještajne jedinice	Preporuke za uključivanje (politike, programi, istraživanja ...)
KVANTITATIVNI: 1. Broj djece čiji roditelji imaju neriješeno stambeno pitanje 2. Broj dodijeljenih socijalnih stambenih jedinica porodicama sa djecom po općinama KVALITATIVNI: 1. Podaci o uslovnosti stana – kvadratura, grijanje, struja, voda, kanalizacija 2. Higijena stana, navike porodice, opremljenost stana i dr. (istraživanje) 3. Arhitektonske barijere 4. Da li je uspostavljen standard u izgradnji i rekonstrukciji javnih objekata (arhitektonske barijere) 5. Saobraćajna i putna infrastruktura	1. CZSR 2. Ministarstvo stambene politike 3. Urbanizam	
ISTRAŽIVANJE KVALITETA PRUŽENIH USLUGA ZA SVE OBLASTI Procjena kapaciteta izvještajnih jedinica: 1. Broj izvještajnih jedinica (entiteta i BD BIH) 2. Kvalifikaciona struktura uposlenih (nadležnih organizacionih jedinica) 3. Sistem finansiranja 4. Broj slučajeva po izvršiocu 5. Broj angažovanih dodatnih stručnjaka 6. Sistem upravljanja i nadzor nad radom 7. Broj predmeta nad kojima je izvršen inspekcijski uvid prema vrsti prekršaja 8. Broj zaprimljenih i riješenih žalbi podnesenih od strane klijenata		

J. KULTURNI I VJERSKI IDENTITET I PRAVO NA JEZIK		
Indikatori rizika od socijalne isključenosti	Izvještajne jedinice	Preporuke za uključivanje (politike, programi, istraživanja ...)
KVANTITATIVNI: 1. Broj slučajeva ugrožavanja kulturnog i vjerskog identiteta 2. Broj slučajeva ugrožavanja prava na jezik	1. MLJPI - slučajevi diskriminacije 2. Ombudsmen za ljudska prava BiH	
Kapaciteti izvještajnih jedinica		

K. PORODIČNI STATUS DJETETA Stanje u porodici – potpuna porodica, samohrani roditelj, maloljetni roditelji, roditelji ovisnici, dijete bez roditelja...		
Indikatori rizika od socijalne isključenosti	Izveštajne jedinice	Preporuke za uključivanje (politike, programi, istraživanja...)
KVANTITATIVNI: 1. Broj djece bez roditeljskog staranja 2. Broj djece ugrožene porodičnim prilikama; 3. Broj djece koja žive u porodicama sa roditeljima rizičnog ponašanja 4. Broj djece pod starateljstvom 5. Broj djece u ustanovama /hraniteljskim porodicama 6. Broj usvojene djece 7. Broj djece koja žive sa jednim roditeljem 8. (razvedenim i samohranim roditeljem) 9. Broj maloljetničkih brakova 10. Broj djece lišene prava na kontakt sa drugim roditeljem 11. Broj ustanova za zbrinjavanje djece (sirotišta i SOS sela) 12. Broj djece smještene u ustanove za invalidnu djecu 13. Broj djece sa invaliditetom koja su isključena iz redovnog obrazovanja 14. Broj djece koja žive u srodničkim porodicama KVALITATIVNI: 1. Da li je osigurana podrška porodici djeteta sa urođenim invaliditetom (uputiti pitanje centrima za mentalno zdravlje, CZSR i zdravstvenoj ustanovi) 2. Da li imaju definisane procedure ili protokol o saradnji 3. Da li su u ovaj sistem uključene i NVO	1. Entitetska ministarstva za rad i socijalnu politiku /kantonalna u F BiH 2. Javni fond dječje zaštite RS 3. CZSR	
Procjena kapaciteta izvještajnih jedinica: 1. Broj izvještajnih jedinica (entiteti i BD BiH) 2. Kvalifikaciona struktura uposlenih 3. Sistem finansiranja 4. Broj slučajeva po izvršiocu 5. Broj angažovanih dodatnih stručnjaka 6. Sistem upravljanja i nadzor nad radom 7. Broj NVO-a kojima je povjereno pružanje usluga – tipovi usluga, 8. Licenciranje CZSR i NVO-a sa ovlaštenjima i supervizija (sistem stručne podrške) 9. Broj predmeta nad kojima je izvršen inspekcijski uvid prema vrsti prekršaj 10. Broj zaprimljenih i riješenih žalbi podnesenih od strane klijenata		

PRIPADNOST SOCIJALNOJ MREŽI (formalne i neformalne grupe) kulturne i sportske i rekreativne aktivnosti		
Indikatori rizika od socijalne isključenosti	Izveštajne jedinice	Preporuke za uključivanje (poli- tike, programi, istraživanja...)
KVANTITATIVNI: 1. Istraživanje o broju djece uključene u kulturna, sportska, umjetnička, naučno-istraživačka udruženja i dr. 2. Istraživanje o broju djece uključene u druge civilne asocijacije i udruženja (sekte, vjerske i manjinske zajednice) 3. Broj sportsko-rekreativnih objekata u jednoj općini 4. Broj uključene djece u sportsko- rekreativne aktivnosti 5. Broj škola koje raspolažu sa objektima za rekreativne aktivnosti KVALITATIVNI: 1. Način finansiranja rada ovih objekata i dostupnost djeci (besplatno ili uz naknadu)	1. Ministarstva obrazovanja i sporta	
Procjena kapaciteta izvještajnih jedinica 1. Broj izvještajnih jedinica (entiteti i BD BiH) 2. Kvalifikaciona struktura uposlenih (nadležnih organizacionih jedinica) 3. Sistem finansiranja 4. Broj slučajeva po izvršiocu 5. Broj angažovanih dodatnih stručnjaka 6. Sistem upravljanja i nadzor nad radom 7. Broj predmeta nad kojima je izvršen inspekcijski uvid prema vrsti prekršaja 8. Broj zaprimljenih i riješenih žalbi podnesenih od strane klijenata		

N. OSTVARIVANJE OSNOVNIH GRAĐANSKIH PRAVA (prijava u MKR i zdravstveno osiguranje, državljanstvo i dr.)		
Indikatori rizika od socijalne isključenosti	Izvršajne jedinice	Preporuke za uključivanje (politike, programi, istraživanja...)
KVANTITATIVNI: 1. Istraživanje o broju djece neupisane u MKR 2. Broj djece i porodica koje imaju neriješen status državljanstva 3. Broj djece azilanata i izbjeglica u BiH 4. Broj djece azilanata i izbjeglica u BiH koja su uključena u obrazovni sistem 5. Broj slučajeva kada je djetetu ograničena sloboda kretanja (neizdavanje putne isprave zbog nesaglasnosti drugog roditelja) 6. Broj djece i porodica sa djecom azilanata i izbjeglica koja su pokrivena zdravstvenom zaštitom 7. Broj djece smještene u azilantske i imigracijske centre	1. Ministarstva pravde 2. Ministarstva unutrašnjih poslova 3. Ministarstvo sigurnosti 4. MLJPI BiH	
Procjena kapaciteta izvršajnih jedinica: 1. Broj izvršajnih jedinica (entiteti i BD BiH) 2. Kvalifikaciona struktura uposlenih (nadležnih organizacionih jedinica) 3. Sistem finansiranja 4. Broj slučajeva po izvršiocu 5. Broj angažovanih dodatnih stručnjaka 6. Sistem upravljanja i nadzor nad radom 7. Broj predmeta nad kojima je izvršen inspekcijski uvid prema vrsti prekršaja 8. Broj zaprimljenih i riješenih žalbi podnesenih od strane klijenata		

VII. OPĆI POKAZATELJI O POLITIKAMA ZA DJECU BOSNE I HERCEGOVINE

Kako bi se na najjednostavniji način izvršila identifikacija općih indikatora socijalne uključenosti (isključenosti), potrebno je uzeti u obzir osnovne pokazatelje vezane za strateško planiranje, te analizirati i pratiti ostvarenje ključnih pokazatelja koje definišemo kroz traženje odgovora na sljedeća pitanja:

- 1. Koja su prioritetna pitanja sadržana u okviru državnih i entitetskih strategija, sadržaj društvenih reakcija koje se odnose na djecu u BiH?***
- 2. Potrebno je odgovoriti na pitanje da li postoji plan kojim će se osigurati da organizacije civilnog društva, koje se bave zaštitom rizičnih grupa djece, sudjeluju u izradi indikatora društvene uključenosti koji su prilagođeni kontekstu Bosne i Hercegovine?***
- 3. Da li će Bosna i Hercegovina riješiti stalni nedostatak finansijskih sredstava i proširiti obim statističkih podataka kako bi se ispunili zahtjevi koji će omogućiti uporedive analize indikatora društvene uključenosti, te da li je moguće povećati kvantitet i poboljšati kvalitet statističkih podataka disegregiranih po spolu, i to za osetljive grupe stanovništva u okviru svih relevantnih tema?***
- 4. Da li je moguće provesti više longitudinalnih istraživanja o indikatorima društvene isključenosti/ uključenosti u skorijoj budućnosti?***

INDIKATORI:

1. Naziv strateškog dokumenta	2. Institucija nadležna za praćenje i koordinaciju, te vrijeme realizacije	3. Finansiranje	4. Sektori djelovanja i institucije uključene u implementaciju	5. Opis glavnih ciljeva i sadržaja strateških mjera
Uključenost civilnog društva i akademske zajednice Izvještaji u sjeni	Sistem monitoringa i praćenje	8. Način javne promocije	9. Pokazatelji o statističkim indikatorima koji se koriste u svrhu praćenja dokumenta	10. Podaci o provedenim istraživanjima vezanim za praćenje problema i ciljeva utvrđenih u okviru strateških dokumenata
11. Podaci o objavljenim analitičkim i statističkim izvještajima	12.	13.	14.	15.

Smanjenje siromaštva je definirano kao vodeći prioritet cjelokupnog reformskog procesa zemlje, iako socijalna kohezija još uvijek nije relevantna za neophodne i uspješne demokratske reforme u Bosni i Hercegovini. Ako se uzme u obzir višestruka bh. tranzicija (ratne posljedice, demokratizacija društva, te ekonomska tranzicija), sastavni dio oporavka Bosne i Hercegovine postaje najvažniji strateški pravac povezan sa pristupom socijalne uključenosti, jer stavlja naglasak na potrebu da se izađe iz začaranog kruga siromaštva koji prijete ugroženim grupama i sputava jednak pristup osnovnim ljudskim pravima ovih grupa.

Sve analize koje se odnose na zainteresirane ciljane (marginalizovane) grupe stanovništva ukazuju na to da i one moraju biti uključene u najvećoj mogućoj mjeri od samog početka (participativnost). Ovaj pristup se može testirati i kroz transparentan i ciljani konsultativni proces kroz tvoreni metod konsultacija (OMK).

Više je nego očigledno da je potrebno da agencije za statistiku prošire svoja istraživanja, ali ostaje pitanje osiguranja finansijskih sredstava. U Bosni i Hercegovini su rađena istraživanja UN Agencije (UNDP-a), po osnovu Milenijumskih razvojnih ciljeva, i istraživanja Direkcije za ekonomsko planiranje, gdje je provedena anketa o životnom standardu građana, ali je očigledno da postoji niz nedostataka u pogledu tipa i širine podataka koji su trenutno raspoloživi u Bosni i Hercegovini. Najuočljiviji je nedostatak podataka u pogledu namjere da se izradi i prati „**Strategija socijalnog uključivanja na nivou Bosne i Hercegovine**“, te problem kako da se harmoniziraju podaci iz entiteta i Brčko Distrikta BiH koji su neophodni za sakupljanje informacija o tipičnim parametrima društvene uključenosti u skladu sa standardima EU.

Praćenje istog uzorka ljudi tokom dužeg perioda (duže od dve godine) omogućava komparativnu analizu faktora koji doprinose promjenama njihove situacije. Preporučljivo je započeti analize kojima bi se posmatrale kvalitativne promjene kod ciljanih grupa stanovništva koje su društveno isključene (**kao što su djeca koja su isključena ili su pod rizikom od društvene isključenosti**), kako bi se ocijenio stepen u kojem su određene intervencije uspjele da poboljšaju njihovu situaciju.

Naprimjer, nije dovoljno samo analizirati koliko je djece izloženo siromaštvu već i analizirati da li se i u kojoj mjeri stepen zaposlenosti i društvene uključenosti promijenio tokom određenog perioda, te koji faktori su naročito utjecali na takvu promjenu. Moguće je da ovakvi podaci već postoje, međutim potrebno je više podataka kako bi se izradila sveobuhvatna evaluacija tipova programa koji su najdjelotvorniji. **Longitudinalni podaci predstavljaju standard u ECHP (Istraživanje European Community Household Panel), a danas i EU SILC (Istraživanje EU o dohotku i životnim uvjetima/EU Statistics of Income and Living Conditions – EU SILC).**

Eksperti socijalne politike generalno se slažu da su pitanje roda i dobi (stare osobe), diskriminacije i siromaštva višesektorske teme, kada je u pitanju analiza društvene isključenosti marginalizovanih grupa stanovništva. Laken indikatori generalno daju statističke podatke po godištu i spolu za gotovo sve stavke, zbog čega je veoma važno **integriranje pitanja roda u institucionalne tokove.**

VIII. DEFINICIJE, IZRAZI I TERMINI KORIŠTENI U OKVIRU SMJERNICA

Ključni termini koji se koriste u Smjernicama često se različito razumiju. Kako bi se ujednačio tekst i osiguralo istovjetno razumijevanje koristimo značenje sljedećih definicija kako slijedi: definicije siromaštva, društvene isključenosti i društvene uključenosti iz Zajedničkog izvještaja Evropske komisije o društvenoj uključenosti, 2004¹⁸:

SIROMAŠTVO - Ljudi se smatraju siromašnim ukoliko su njihovi prihodi ili sredstva nedovoljno velika da sebi osiguraju standard života koji se smatra prihvatljivim u društvu u kojem žive. Kao posljedica siromaštva, oni mogu iskusiti višestruke prepreke usljed nemogućnosti zapošljavanja, niskih prihoda, loših stambenih uvjeta, neadekvatne zdravstvene zaštite i neadekvatnog pristupa obrazovanju, kulturi, sportu i rekreaciji. Oni su često isključeni i marginalizovani u pogledu aktivnosti (ekonomskih, društvenih i kulturnih) koje se smatraju standardom za druge ljude, a njihov pristup osnovnim pravima često je ograničen.

DRUŠTVENA ISKLJUČENOST - Društvena isključenost je proces u kojem su određene grupe stanovništva gurnute na marginu društva. Nemogućnost njihovog potpunog učešća u društvu je posljedica siromaštva, neadekvatnog obrazovanja ili drugih znanja, ili je rezultat diskriminacije. Ovo ih sprečava da sebi osiguraju posao, prihode ili obrazovanje, kao i da budu dio mreža i aktivnosti u društvu i zajednici. Njihov pristup vlasti i tijelima koja donose odluke je ograničen, zbog čega se osjećaju nemoćnim da vrše kontrolu nad odlukama koje utječu na njihov svakodnevni život.

SOCIJALNA ISKLJUČENOST - Proces u kome su određeni pojedinci gurnuti na margine društva i spriječeni da svojim punim kapacitetima učestvuju u ekonomskim, društvenim i kulturnim tokovima.

DRUŠTVENA INKLUZIJA - Društvena inkluzija je proces koji osigurava da stanovništvo koje je pod rizikom od siromaštva i društvene isključenosti dobije mogućnosti i sredstva koja su neophodna za cjelovito učešće u ekonomskom, društvenom i kulturnom životu, i da dostigne životni standard i blagostanje koje se smatra uobičajenim u društvu u kojem žive. Ovaj proces osigurava veće učešće u procesu donošenja odluka koje utječu na njihov život.

SOCIJALNA UKLJUČENOST- afirmativna aktivnost na promjeni uvjeta koji su doveli do socijalne isključenosti, ali se njihovo pobliže određivanje značajno razlikuje u definicijama pojedinih organizacija.

DEFINICIJA DJETETA - Konvencija o pravima djeteta, u članu 1, definira dijete kao svaku osobu „mlađu od 18 godina, osim ako se zakonom koji se primjenjuje na dijete granica punoljetstva ne odredi drugačije“.

SIROMAŠTVO - Ljudi se smatraju siromašnim ukoliko su njihovi prihodi ili sredstva nedovoljno velika da sebi osiguraju standard života koji se smatra prihvatljivim u društvu u kojem žive.

JIM – Zajednički memorandum o socijalnom uključivanju (Joint Memorandum on Social Inclusion)

LOŠI UVJETI STANOVANJA - Prenaseljenost (najmanje dvije osobe u sobi, cjelokupni životni prostor je manji od 15 kvadratnih metara po odrasloj osobi i 8 kvadratnih metara po djetetu); nedovoljna opremljenost (bez toaleta i/ili kupatila, grijanje na šporet ili bez grijanja); nesiguran status – barem dvije navedene negativne stavke.

APSOLUTNI NEDOSTATAK SREDSTAVA - jedan topli obrok dnevno, odvojena soba za svakog ukućana, opremljenost toaletom, kupatilom, telefonom, automobilom, televizorom u boji, automatskom mašinom za pranje veša, jedan godišnji odmor, najmanje 1.000 KM mjesečne uštedevine – nedostatak najmanje pet od navedenih stavki kvalifikuje se kao apsolutna uskraćenost.

¹⁸ Joint Report on Social Inclusion 2004, Social Security and Social Integration, strana 10.

NEPOVOLJNI ŽIVOTNI UVJETI - nedostatak sredstava i najmanje osam od navednih stavki kvalifikuju se kao uskraćenost – kuća koja ima baštu, terasu, prijatan pogled, mašinu za pranje suđa, videorekorder, kompjuter, redovna kupovina nove odjeće, zamjena istrošenog namještaja, redovna kupovina novina, ugošćavanje prijatelja jednom mjesečno, posjeta restoranu jednom mjesečno.

IX. DODACI

Stručna grupa za izradu Smjernica za prepoznavanje socijalno isključenih kategorija djece u Bosni i Hercegovini:

Saliha Đuderija	Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH
Milena Jurić	Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH
Ermin Terko	Ministarstvo civilnih poslova BiH
Snježana Brčkalo	Ministarstvo civilnih poslova BiH
Elizabeta Lukačević	Biro za ljudska prava Tuzla
Fatima Fazlović	Centar za socijalni rad - Brčko
Emir Vajzović	Fakultet političkih nauka u Sarajevu
Vesna Varunek	Medicinski fakultet Sveučilišta u Mostaru
Ljubica Dorontić	Centar za socijalni rad Banja Luka
Ivana Zečević	Filozofski fakultet Banja Luka, Odsjek za psihologiju

Podršku Stručnoj grupi su pružili:

Sadžida Salkić, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH

Adnan Jasika, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH

Mirela Ibrahimagić, Direkcija za ekonomsko planiranje BiH